

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

І. В. РЕМЕШЕВСЬКА, Н. В. ГУРЕЦЬ

**РЕГІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ:
ЕКОЛОГІЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ**

Навчальний посібник

Рекомендовано Методичною радою НУК

Електронне видання
комбінованого використання на DVD-ROM

Миколаїв ♦ НУК ♦ 2016

УДК 502:005(0.75.8)

ББК 65.28-21я73

Р 32

Автори: І. В. Ремешевська, канд. техн. наук, доцент;

Н. В. Гурець, старший викладач

Рецензент О. П. Гурченков, канд. екон. наук, професор

Рекомендовано Методичною радою НУК

як навчальний посібник

І. В. Ремешевська

Р 32 Регіональне природокористування: екологічні та економічні аспекти : навчальний посібник / І. В. Ремешевська, Н. В. Гурець. – Миколаїв : НУК, 2016. – с.

Посібник складено відповідно до навчальних програм з курсів "Регіональне природокористування", "Екологічний менеджмент та регіональне природокористування". Зміст лекційних матеріалів та практичних завдань зорієнтовано на розкриття творчого потенціалу студента, на отримання навиків аналізу й узагальнення інформації еколого-економічного та організаційно-управлінського характеру. Також в посібнику наведено питання для самостійного вивчення та тестові контрольні питання.

Призначено для студентів денної та заочної форм навчання зі спеціальностей 101 «Екологія» (спеціалізація «Раціональне природокористування») та 051 «Економіка» (спеціалізація «Економіка довкілля і природних ресурсів»).

УДК 502:005(0.75.8)

ББК 65.28-21я73

© Ремешевська І.В., Гурець Н.В., 2016

© Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова, 2016

Зміст

Вступ	
Основні терміни та визначення.....	
Розділ 1. Теоретичні основи регіонального природокористування.....	
Тема 1.1 Поняття і зміст регіонального природокористування.....	
Тема 1.2. Основні принципи регіонального природокористування.....	
Тема 1.3. Еколого-географічна експертиза.....	
Розділ 2. Основні напрями використання та охорони природних ресурсів.....	
Тема 2.1. Природні ресурси – основний об’єкт природокористування.	
Тема 2.2. Земельні ресурси у системі природокористування.....	
Тема 2.3. Використання та охорона водних ресурсів.....	
Тема 2.4. Ліси та лісокористування.....	
Розділ 3. Економічні аспекти регіонального природокористування	
Тема 3.1. Економічний зміст природокористування.....	
Тема 3.2. Методичні підходи до економічної оцінки природних ресурсів....	
Тема 3.3. Місце фінансово-екологічної безпеки в системі регіонального природокористування.....	
Розділ 4. Регіональне управління раціональним природокористуванням.....	
Тема 4.1. Регіональна екологічна політика.....	
Тема 4.2. Теоретико-прикладні підходи до розробки регіональних екологічних програм як інструменту реалізації екологічної політики.....	
Тема 4.3. Організаційно-економічний механізм регулювання раціонального природокористування при реалізації політики сталого розвитку	
Список літератури.....	
Додаток 1. Контрольні тести.....	
Додаток 2. Питання для самостійної роботи студентів.....	

Вступ

Регіональне природокористування як цілісна система взаємовідносин територіально-господарського комплексу продуктивних сил суспільства і природного потенціалу його існування, що розвиваються на основі принципів раціонального природокористування та управління природно-господарською збалансованістю, єдності соціально-економічних демографічних і природних процесів, створює умови для реалізації та використання природних ресурсів як країни, так і її регіонів. Порушення екологічних зв'язків у природі невіддільне від специфіки регіонального соціально-економічного розвитку, історичних традицій формування галузей, наявності природних ресурсів, політики розвитку й територіального розміщення різних галузей виробництва.

Збалансованість природних ресурсів; урахування взаємного впливу компонентів довкілля; оптимальне співвідношення використання територій і природних ресурсів; створення системи природоохоронних територій, яка може підтримувати місцевий екологічний баланс є основними принципами регіонального природокористування.

Одним із найважливіших чинників забезпечення переходу суспільства до моделі сталого розвитку є підвищення економіко-екологічної ефективності господарської діяльності країни та її регіонів. Перед економікою України стоїть завдання розбудови інституціональних засад та забезпечення раціонального природокористування з врахуванням еколого-економічних принципів.

Принцип єдності використання та охорони природних ресурсів - один із найважливіших у сучасних умовах, оскільки виходить за рамки однієї держави і має глобальний міжнаціональний характер, а тому його необхідно реалізовувати спільно, об'єднаними зусиллями всіх держав.

Навчальний посібник «Регіональне природокористування: екологічні та економічні аспекти» зорієнтований на вивчення теоретичних

регіонального природокористування з метою отримання навичок, необхідних для вирішення завдань, що постають перед спеціалістом або магістром в процесі його повсякденної діяльності.

Розв'язання завдань та самостійне вивчення питань регіонального природокористування дозволить набути практичних навичок із застосовування основних принципів регіонального природокористування, проведення еколого-географічної експертизи, розробки регіональних екологічних програм, здійснення кількісної та якісної оцінки природних ресурсів.

До посібника включено: теоретичний матеріал, практичні завдання, питання для перевірки знань, тестові завдання та необхідні джерела інформації, які узагальнюють теоретичні напрацювання зарубіжних і вітчизняних авторів, особливості раціонального природокористування на регіональному рівні.

Основні терміни та визначення

Державна екологічна політика – це система цілей і дій органів державної влади та управління, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки держави й задоволення екологічних потреб населення.

Державні кадастри природних ресурсів – єдина державна система обліку кількісних, якісних та інших характерних природних ресурсів, обсягу, характеру та режиму їхнього використання.

Державне управління природокористуванням – це діяльність держави, спрямована на організацію раціонального використання та відтворення природних ресурсів, охорону навколишнього середовища, а також забезпечення законності в еколого-економічних відносинах.

Екологічна безпека - це такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження як його погіршення, так і виникнення небезпеки для здоров'я громадян.

Екологічна експертиза – вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Екологічна програма – це комплекс взаємоузгоджених територіальних природоохоронних заходів, спрямованих на поліпшення співіснування природних екологічних систем і суспільства.

Економіка природокористування – це наука про раціональне та ефективне використання природних ресурсів, наука про організацію дієвої системи охорони навколишнього середовища.

Природокористування – наукова й виробнича діяльність, спрямована на комплексне вивчення, освоєння, використання, поліпшення й охорону природного середовища та природних ресурсів

Природні ресурси – компоненти навколишнього середовища, які використовують для задоволення будь-яких потреб людини.

Раціональне використання природних ресурсів – комплексна екологічно-економічна діяльність, яка полягає в науково обґрунтованому, плановому, ефективному використанні і витрачанні природних ресурсів для задоволення економічних потреб суспільства в поєднанні з вимогами з їхньої охорони, відтворення, захисту навколишнього середовища з урахуванням можливих екологічно шкідливих наслідків експлуатації природних багатств.

Регіональне природокористування – економічна діяльність суспільства на рівні окремих регіонів, спрямована на використання багатств і природних умов для задоволення потреб населення певного регіону і країни загалом.

Регіональні кадастри природних ресурсів – систематизовані зведення відомостей про кількісні, якісні характеристики всіх природних ресурсів, виявлених на відповідній території, а також про обсяг, характер і режим їх використання.

Регіональна економіка – це галузь економічної науки, яка вивчає територіальну організацію виробництва. Вона описує економічні процеси та явища, які пов'язані з ринковим розвитком господарства різних регіонів та їх включення у єдиний економічний простір.

Ресурси – будь-які джерела й передумови для одержання необхідних людям матеріальних і духовних благ, які можна реалізувати за наявних технологій і соціально- економічних умов.

Ресурси вичерпні – частина природних ресурсів, які не відтворюються у процесі кругообігу речовин біосфери чи відтворюються в сотні й тисячі разів повільніше, ніж їх використовують.

Ресурси невичерпні – частина природних ресурсів, нестача яких не відчувається на сучасному етапі розвитку суспільства і не очікується у майбутньому. До них належить: сонячна енергія, енергія вітру, проточної води, припливів.

Ресурси відновлювані – природні ресурси, здатні до самовідновлення в процесі біосферного кругообігу речовин за час, сумірний з темпом їх використання.

Ресурси невідновлювані – природні ресурси, які не самовідновлюються в процесі кругообігу речовин в біосфері або відновлюються в сотні і тисячі разів повільніше, ніж використовуються (кам'яне вугілля, нафта, більшість інших корисних копалин, видовий склад організмів).

Охорона довкілля – система заходів щодо раціонального використання природних ресурсів, збереження особливо цінних та унікальних природних комплексів і забезпечення екологічної безпеки. Це сукупність державних, адміністративних, правових, економічних, політичних і суспільних заходів, спрямованих на раціональне використання, відтворення і збереження природних ресурсів землі, обмеження негативного впливу людської діяльності на навколишнє середовище.

Сталий розвиток – задовольняє потреби нинішнього покоління ставлячи під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Розвиток країн і регіонів, коли економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах, які визначаються здатністю екосистем 56 відновлюватися, поглинати забруднення і підтримувати життєдіяльність теперішніх та майбутніх поколінь.

Розділ 1. Теоретичні основи регіонального природокористування

Тема 1.1. Поняття і зміст регіонального природокористування

Основні поняття: природокористування, суспільство, природа, завдання природокористування, регіональне природокористування, суб'єкт регіонального природокористування, об'єкт регіонального природокористування.

Теоретичний матеріал.

Природокористування включає об'єктивно зумовлений процес залучення людиною природних ресурсів до виробничої і невиробничої діяльності, їх відтворення та охорону. В сучасних умовах науково-технічного і соціального прогресу поняття природокористування стає дуже містким. Раніше під природокористуванням розуміли сукупність впливів людини на географічну оболонку Землі, що розглядається в комплексі (на відміну від галузевих понять – водокористування, землекористування, лісокористування тощо).

Отже, термін «природокористування», адекватно відображаючи досить складний і багатогранний суспільно-природний процес в об'єктивній реальності, далеко не однозначний – він вживається, як мінімум, у п'яти основних значеннях:

- людська діяльність щодо використання сил і ресурсів природи з метою виробництва матеріальних благ і різних послуг, тобто як всезагальний процес праці. В такому розумінні природокористування рівнозначне поняттю «суспільне виробництво», а з урахуванням невиробничої сфери людської діяльності – навіть ширше за нього;
- раціональне використання ресурсів і умов природного середовища, їх відтворення та охорона;

- безпосереднє освоєння, експлуатація, відтворення та охорона природних ресурсів і умов конкретної території (району, окремої країни, групи країн, всього світу);
- освоєння та експлуатація окремих видів природних ресурсів у локальному, регіональному і глобальному масштабах;
- синтетична прикладна наука, що розробляє загальні принципи будь-якої діяльності, пов'язаної з користуванням природою.

Така диференціація досить відносна. В кожному окремому випадку вивчається один і той же об'єкт – процес використання людиною сил і ресурсів природи, але з різних боків і на різних рівнях галузевої, міжгалузевої і територіальної спільності.

Серед перелічених значень терміна «природокористування» найширшим за обсягом є поняття, що відображає процес праці (суспільне виробництво), найвужчим – освоєння та експлуатація окремого виду природного ресурсу у вузько територіальному (локальному) масштабі.

Основними завданнями природокористування є:

- задоволення зростаючих потреб суспільства в природних ресурсах;
- створення умов для розширеного відтворення природних ресурсів, підвищення продуктивності природного середовища;
- екологія суспільної праці за рахунок підвищення ефективності використання ресурсів;
- раціональне економне використання невідтворних природних ресурсів;
- цілеспрямоване перетворення ландшафтів.

Під природокористуванням розуміють різні форми безпосередньої взаємодії та взаємо відносин людини (разом з технічними засобами та технологіями) та природних систем і процесів у відповідних просторово-часових масштабах з метою отримання суспільно (соціально) значимих продуктів, послуг, енергії.

Природокористування – це завжди взаємодія, взаємоперетин двох систем, з одного боку природної, а з іншого суспільної або соціально-

економічної. Якщо природної системи не торкнулась діяльність людини, то природокористування в її межах відсутнє. Якщо природна система в межах певного району (регіону) взаємодіє з людським суспільством: є освоєні території, діють видобувні підприємства, транспортні та енергетичні мережі, побудовані селища та т.п. – то існує регіональне природокористування.

Таким чином в природокористування можна виділити два взаємообумовлених процеси: вилучення людиною будь-яких компонентів природних систем у вигляді природних ресурсів та антропогенних змін окремих компонентів природних систем.

Ці процеси розгортаються у межах окремих територій, одні процеси сполучаються з іншими і накладаються один на одного. Якщо виділити і прослідкувати ланцюги подібних процесів то можна побачити, що вони просторово обширні, виходять на регіональний рівень та замикаються повністю або частково на ньому.

Під регіональним природокористуванням розуміють поєднання різних форм безпосередньої взаємодії та взаємовідношень людини (з технічними засобами та технологіями) та природних систем і процесів у межах окремих територій регіону з метою отримання суспільно-значимих продуктів, послуг, енергії.

Регіональне природокористування більш суворо виділяється в системі галузевого та інтегрального районування території, у межах окремих районів. Наприклад, регіональне природокористування може розглядатися в системах промислового, сільськогосподарського, лісгосподарського, водогосподарського районування, а в найбільш повному вигляді - в системі економічного або природно-господарського районування.

Оскільки, основний зміст процесу природокористування полягає у взаємодії двох систем: природної, що містить ті або інші природні ресурси та суспільної, соціально-економічної, тому виділяють наступний об'єкт і

суб'єкт регіонального природокористування.

Об'єктом регіонального природокористування виступає багатокомпонентна природна, в тому числі природно-ресурсна, система, на яку спрямовані впливи людини. Якщо природна система розглядається у відповідних географічних вимірах та у її багатокомпонентному структурному змісті, то така система стає географічною, тобто геосистемою.

Суб'єктом регіонального природокористування виступає територіальні соціально-економічні системи та їх компоненти. Саме від соціально-економічних систем виходить процес впливу і взаємовпливу, спрямований на природні географічні системи.

Компонентами соціально-економічної системи виступають групи населення, поселення, об'єкти виробничої та соціально культурної інфраструктури, виробничі підприємства, споруди, устаткування, транспортні засоби та інші народно-господарські об'єкти. Безпосередньо акт природокористування зароджується при проявленні та включенні у конкретну географічну систему окремого об'єкта. Природокористування складається з використання окремих компонентів природи, а також їхніх змін.

Література:

1. **Балджи, М. Д.** Основи діагностики комплексного природокористування [Текст] : регіональний вимір : монографія / М. Д. Балджи, С. К. Харічков. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2008. – 144 с.
2. **Бакланов П. Я.** Региональное природопользование: методы изучения, оценки, управления [Текст] / П. Я. Бакланов, П. Ф. Бровко, Т. Ф. Воробьева. – М. : Логос, 2002. – 160 с.
3. **Божьева, Т. Г.** Региональное природопользование [Текст] : учебное пособие / Т. Г. Божьева, О. В. Денисенко, А. В. Евсеев ; ред. А.П. Капица. – М. : Издательство Московского университета, 2003. – 306 с.

4. **Генсірук, С. А.** Регіональне природокористування [Текст] / С. А. Генсірук. – Л. : Світ, 1992. – 336 с.
5. Регіональна економіка та природокористування [Текст] : навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / А. П. Голіков, О. Г. Дейнека, Л. О. Позднякова, П. О. Черномаз ; ред. А. П. Голікова. - 2-ге вид. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 352 с.

Завдання:

1. Із використанням додаткових джерел інформації продовжить заповнення таблиці.

Природокористування	
Біологічне природокористування	Промислове природокористування
1. Визначення, сфера впливу	1. Визначення, сфера впливу
2. Управління	2. Система управління
3. Основні принципи	3. Економіка природокористування
4. Біоекономіка	4. Галузі
5. Галузеве природокористування	
5.1 Сільське господарство	4.1 Геологорозвідка
5.2...5.5	4.2...4.7

2. Замалуйте схему процесу впливу і взаємовпливу соціально-економічних систем, спрямованого на природні географічні системи. Охарактеризуйте територіально-структурні ланки соціально-економічної системи та компоненти природного середовища.

Питання для самостійного контролю:

1. Поясніть різницю між основними значеннями, в яких вживається термін «природокористування».
2. Охарактеризуйте завдання природокористування.
3. Дайте визначення поняттю «регіональне природокористування».
4. Що є суб'єктом регіонального природокористування?
5. Що є об'єктом регіонального природокористування?
6. Охарактеризуйте основний зміст процесу регіонального природокористування.
7. Назвіть компоненти соціально-економічної системи в процесі регіонального природокористування.

Тема 1.2. Основні принципи регіонального природокористування

Основні поняття: напрями природокористування, принципи природокористування, закони природи, зональність природних умов.

Теоретичний матеріал.

Проблеми природокористування завжди були важливими для людства, але найбільшої актуальності вони набули у наш час, коли господарська діяльність людини призвела до великих змін у природному середовищі. Пояснюється це різким збільшенням чисельності населення, надмірним використанням природних ресурсів і наслідками науково-технічної революції. Тому все повніше усвідомлюється необхідність глобального вирішення проблем регіонального природокористування на науковій основі.

Наукові основи регіонального природокористування необхідно розробляти, виходячи з основних положень екології та вчення про біосферу, принципів раціонального використання природних ресурсів, комплексних економічних розробок щодо оптимального розміщення продуктивних сил регіону.

Розрізняють чотири основні напрями природокористування та охорони природи:

1. Екологічний напрям передбачає поліпшення природного середовища, тобто збереження оптимальних екологічних умов у великих містах, населених пунктах, рекреаційних зонах.

2. Ресурсний напрям базується на принципах збереження і підвищення ресурсного потенціалу та раціонального використання природних багатств.

3. Заповідний напрям має на меті виявлення заповідних територій і створення заповідників, заказників, пам'яток природи, природних і

національних парків та інших природних комплексів рекреаційного характеру та захисних екосистем.

4. Соціально-економічний та міжнародно-правовий напрями охорони природи полягають у розробці соціально-економічних форм регулювання взаємодії суспільства і природи та забезпечення розширеного відтворення природних екосистем в умовах науково-технічного прогресу в інтересах сучасного і майбутніх поколінь.

На основі праць В.В. Докучаєва, О.Є. Воєнкова, В.В. Вернадського та інших видатних учених природознавців можна виділити такі принципи природокористування, додержання яких сприятиме ефективному використанню та відтворенню природних ресурсів.

Єдність використання та охорони природних ресурсів.

Згідно з цим принципом для збереження природних багатств, що належать людству, їх слід не охороняти від впливу людини, а раціонально використовувати, розглядаючи охорону природи, як складову частину природокористування. Під охороною природи треба розуміти не ізоляцію того чи іншого природного ресурсу, а ефективне використання його шляхом правильного , відповідно до екологічних умов конкретної території, планування землекористування, водокористування та лісокористування, а також зв'язування оптимальних норм природокористування, які забезпечують безперервне використання та поліпшення стану ресурсів. Наприклад, раціональне використання земель та одержання високих сталих врожаїв можливі при правильному планування землекористування, яке б забезпечувало вибір кожним господарством напряму господарської діяльності відповідно до конкретних екологічних умов, додержанням сівозмін, способів обробітку ґрунту та агротехнічних прийомів, застосування нових апробованих сортів рослин, внесення органічних та мінеральних добрив. Експлуатація лісових ресурсів обов'язково повинна бути ув'язана із системою природоохоронних заходів, які забезпечують збереження та відновлення лісових насаджень.

При організації господарської діяльності слід урахувати стан природних ресурсів та умови природного середовища, що є другим принципом природокористування, недооцінка якого призводить до негативних наслідків. Наприклад, надмірна експлуатація гірських лісів, що виконують важливі водоохоронно-захисні функції, спричиняє інтенсифікацію ерозійних процесів, утворення селів, зсувів, вітровалів і буреломів. Застосовуючи той, чи інший спосіб вирубки лісу в гірських умовах, треба обов'язково враховувати склад і стан лісів, їх вікову структуру, крутість схилу, характер лісовідновлення.

Вивчення та всебічне врахування законів природи у процесі використання її ресурсів. У зв'язку з тим, що в природному середовищі існують закономірні взаємозв'язки і воно впливає на живі організми, то особливості його дії позначаються на напрямках господарської діяльності, що є третім принципом природокористування. Основні положення цього принципу викладені у вченні академіка В.І.Вернадського про біосферу: «Людство, як жива речовина, нерозривно зв'язане з матеріально-енергетичними процесами певної геологічної оболонки землі – з її біосферою»

Пізнання законів природи та об'єктивних законів взаємодії природи і суспільства, які історично розвиваються дає можливість передбачити та оцінити наслідки такої взаємодії не тільки на найближчу, але й на віддалену перспективу. Недостатнє врахування складних закономірностей природного середовища у господарській діяльності призводить до негативних наслідків. Наприклад, великомасштабна осушувальна меліорація спричиняє зниження біологічної та господарської продуктивності сільськогосподарських та лісових угідь, що прилягають до осушувальних територій.

Врахування зональності природних умов і ресурсів, що історично склалися. Розкривається у вченні В. В. Докучаєва про зони природи. Пізнання особливостей кожної природної зони повинно базуватися на

всебічному вивченні ділянок незайманої природи, що збереглися, з якими треба зіставляти результати змін, зумовлених господарською діяльністю людини на угіддях, які використовуються. Таким чином, вирішення проблеми оптимізації взаємодії суспільства і природи як основи регіонального природокористування повинно ґрунтуватися на глибокому комплексному вивченні як заповідних територіальних комплексів, так і порушених господарською діяльністю територій, виявленні антропогенних змін під впливом соціально-економічних факторів, дослідженні складу структури, закономірностей функціонування, розвитку та розміщення природних екосистем різних рівнів. Додержання принципу зональності природних умов і здійснення лісгосподарських заходів на типологічній основі дали змогу розробити відповідні до кожної зони типи лісових культур, способи створення високопродуктивних лісових насаджень і системи рубок лісу. Тільки зональний підхід, що характеризується всебічним урахуванням екологічних і природних умов кожної конкретної зони, забезпечує ефективне використання потенціальних можливостей природного фонду, сувору диференціацію усіх господарських заходів, за типами лісу. Глибоке вивчення зональних особливостей ґрунтів і розробка на цій основі регіональних систем ведення сільського та лісового господарства забезпечать найбільш ефективне використання продуктивних сил землі.

Всебічне вивчення ділянок незайманої природи, що збереглися. Має велике значення для оцінки результатів господарської діяльності людини та визначення ступеня антропогенного впливу на екосистеми. Оскільки природні ландшафти є наслідком тривалого розвитку взаємопов'язаних компонентів природи, то їх з успіхом можна використовувати з метою пізнання місцевих особливостей природного середовища. Для глибокого вивчення природних комплексів, виявлення основних закономірностей їх формування та розробки напрямів господарського використання природних ресурсів особливо важливими є такі форми організації

території природних ландшафтів і проведення наукових досліджень: збереження ділянок незайманої природи (еталонів), необхідних для оцінки результатів господарської діяльності людини на культурних ландшафтах; збереження та вивчення на заповідних ділянках генетичних фондів природи (всіх видів рослин і тварин); збагачення природи за рахунок розмноження цінних і рідкісних видів, реакліматизація раніше знищених і акліматизація (в особливих випадках) нових рослин і тварин. Зіставляючи незаймані екосистеми з культурними ландшафтами, можна не тільки визначити інтенсивність змін, що відбуваються під впливом господарської діяльності людини, а й розробити систему заходів з раціонального використання та охорони природних комплексів. Для цього доцільно глибоко вивчити закономірності розвитку незайманих екосистем, а також ландшафтний баланс з усім комплексом його взаємозв'язків (між структурою місцезростання, генезисом ґрунту, водним балансом, кліматом і біотичним розвитком природи).

Комплексний підхід до вивчення та використання природних ресурсів. Згідно з цим принципом процес здійснення регіонального природокористування повинен передбачати облік, охорону та відновлення природних ресурсів. При цьому особливо важливим є дотримання правил їх експлуатації.

Також відповідно до цього принципу для вирішення проблеми раціонального природокористування слід глибоко і всебічно вивчити весь комплекс природних ресурсів, обґрунтувати оптимальні норми користування ними, вести систематичний облік та аналіз наслідків господарської діяльності, погоджувати реалізацію економічних завдань за вимогами екологічних закономірностей.

Складність при цьому полягає в необхідності синтезування соціально-економічних та природно-технічних проблем, основними з яких є: визначення оптимальних норм користування природними ресурсами; обґрунтування найефективнішого територіального розміщення галузей

виробництва; визначення оптимальних територіальних пропозицій розвитку господарства; розроблення еколого-економічної оцінки природних ресурсів; складання схеми природного районування території країни; розроблення регіональних систем господарства; прогнозування та оцінка наслідків господарської діяльності людини. Важлива роль належить розробленню єдиної системи комплексного планування розвитку господарства та вдосконаленню розміщення продуктивних сил на національному рівні, що забезпечить оптимальне використання всього комплексу природних ресурсів.

Застосування досягнень науки і техніки у природокористуванні. Наукові дослідження в галузі біології та екології, рослинного і тваринного світу, детальне із застосуванням найновітніших методів, вивчення основ структури та функціонування природних і штучних екосистем, виявлення основних закономірностей розвитку біоценозів, їх зв'язків і взаємовідносин з навколишнім середовищем дають змогу розробити наукові основи охорони природи, спрямовані на запобігання негативних для природних екосистем і окремих ландшафтів наслідків господарської діяльності людини.

Впровадження нової техніки і технології при видобуванні корисних копалин дає змогу повніше вилучати їх із надр, повніше переробляти руди, а також використовувати вторинну мінеральну сировину. За рахунок зростання рівня механізації робіт, механізуються технологічні процеси, підвищується ефективність заготівлі і переробки технічної та лікарської сировини, харчових продуктів і кормів.

Література:

1. **Балджи, М. Д.** Основи діагностики комплексного природокористування: регіональний вимір [Текст] : монографія / М. Д. Балджи, С. К. Харічков. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2008. – 144 с.
2. **Бакланов П. Я.** Региональное природопользование: методы изучения,

оценки, управления [Текст] / П. Я. Бакланов, П. Ф. Бровко, Т. Ф. Воробьева. – М. : Логос, 2002. – 160 с.

3. **Божьева, Т. Г.** Региональное природопользование [Текст] : учебное пособие. / Т. Г. Божьева, О. В. Денисенко, А. В. Евсеев ; ред. А.П. Капица. – М. : Издательство Московского университета, 2003. – 306 с.

4. **Генсірук, С. А.** Регіональне природокористування [Текст] / С.А. Генсірук. – Л. : Світ, 1992. – 336 с.

Завдання:

1. Із використанням додаткових джерел інформації наведіть приклади проявлення основних принципів природокористування у різних галузях. Відповідь оформіть у вигляді таблиці.

Назва принципу природокористування	Використання земельних ресурсів	Використання лісових ресурсів	Використання водних ресурсів	Використання мінеральних ресурсів
Єдність використання та охорони природних ресурсів				
Всебічне вивчення ділянок незайманої природи, що зберігалися				
Вивчення та всебічне врахування законів природи у процесі використання її ресурсів				
Врахування зональності природних умов і ресурсів, що історично склалися				
Комплексний підхід до вивчення та використання природних ресурсів				
Застосування досягнень науки і техніки у природокористуванні				

2. Поясніть, як представлені основні напрями природокористування у різних регіонах України.

Питання для самостійного контролю:

1. Назвіть основні напрями природокористування та охорони природи.
2. Охарактеризуйте принцип єдності використання та охорони природних ресурсів.
3. Як здійснюється вивчення та всебічне врахування законів природи у процесі використання її ресурсів?
4. Чому в процесі природокористування важливим є врахування зональності природних умов і ресурсів, що історично склалися?
5. Поясніть необхідність всебічного вивчення ділянок незайманої природи, що зберігалися.
6. У чому полягає комплексний підхід до вивчення та використання природних ресурсів?
7. Як здійснюється застосування досягнень науки і техніки у природокористуванні?

Тема 1.3. Еколого-географічна експертиза

Основні поняття: експертиза, географічна експертиза, екологічна експертиза, еколого-географічна експертиза, геоекологічні принципи, проблемні ситуації.

Теоретичний матеріал.

Оцінку впливу конкретного проектного господарського об'єкта на природне середовище називають експертизою. Під географічної експертизою розуміють засіб виявлення негативних впливів господарської діяльності на навколишнє середовище, або виявлення відповідності проекту вимогам охорони навколишнього середовища, або забезпечення охорони природного середовища шляхом координації природоохоронних програм з планами економічного розвитку.

Географічною експертизою може бути названо також науковий напрямок, що спеціалізується на перевірці об'єктивності відображення в тих чи інших рішеннях закономірностей розвитку інтегральних систем типу "населення - господарство - природа" з метою визначення шляхів підвищення ефективності територіальної організації виробництва, включаючи питання раціонального використання просторових сполучень ресурсів і охорони навколишнього середовища.

Під екологічною експертизою, мабуть, слід розуміти оцінку впливу проєктованих господарських об'єктів на біологічну складову географічного середовища. Але так як проблема взаємини людини з навколишнім його середовищем надзвичайно багатопланова, багатогранна і вимагає міждисциплінарного підходу, стає необхідним проведення більш широкої та складної еколого-географічної експертизи .

Еколого-географічна експертиза - це вид науково-практичної діяльності органів державного управління, яка прямо чи опосередковано може керувати процесом суспільного виробництва, станом навколишнього середовища, природних ресурсів і життєдіяльністю населення. Еколого-географічна експертиза - невід'ємна частина підготовки та прийняття рішень щодо реалізації проєктів, планів, програм з розміщення та реконструкції господарських і соціальних об'єктів: водосховищ та транспортних магістралей, мережі зрошувальних і осушувальних каналів, видобутку корисних копалин, особливо відкритим способом, організації рекреаційних зон і т.п. Показник впливу - це параметри, за допомогою яких визначається значимість впливу на природне середовище. Вибір показників впливу на середовище - один з найбільш відповідальних етапів експертизи.

Аналіз змін природного середовища значною мірою спирається на прогнозування, тому що ці види оцінок проводяться до здійснення проєкту. Аналіз зміни природного середовища починається з визначення характеру і тенденцій зміни природних компонентів і комплексів, зв'язків

між джерелом впливу і змінами в природному середовищі, з визначення тривалості та географічних кордонів змін. При цьому виділяються сфери впливу на природне середовище, що розрізняються за характером і силою порушень природних компонентів і комплексів. Аналізуючи матеріал про передбачуваних просторово-часових змінах у структурі ландшафту даного регіону, слід враховувати два можливих варіанти: перетворення структури ландшафту без зміни і зі зміною типів природних комплексів.

Одне з найважливіших дій експертизи проектів - визначення географічних меж можливих змін природного середовища. Межі зміни визначаються не тільки джерелом впливу, але і потенційними генетичними можливостями ландшафту як індикатор стану середовища витримувати без змін техногенні навантаження. Але абсолютних критеріїв стійкості ландшафту до техногенних навантажень поки що немає, хоча про це властивості ландшафту можна судити з низки прямих і непрямих ознак.

Соціально-економічна оцінка змін після здійснення проекту передбачає головним чином порівняння стану ресурсів і забруднення середовища по відношенню до нормативів і їх кінцевого стану.

Таким чином, в результаті аналізу змін природного середовища повинні бути встановлені: площі змін, їх причини та швидкості, розміри відхилення на змінених площах від фону, бази чи початкової точки відліку, ступінь незворотності змін. Всі ці прогностичні дані потрібні для експертизи проекту на різних часових рівнях, при дії проектного споруд за кількома варіантами і поза його впливу. Тимчасові операційні одиниці можуть бути запланованими (наприклад, зміни, які проявляються до початку будівництва, в період і після закінчення його, а також через двадцять, тридцять, сорок років) і розрахунковими, які одержують як підсумок аналізу можливих змін в часі різних природних параметрів.

Геоecологічні принципи - це вказівки, які орієнтують проектні організації, проектувальника на дії, визнані забезпечити найбільш раціональне використання природних ресурсів, збереження та

облагородження властивостей навколишнього середовища людини. Тільки за умови відповідності геоекологічних норм проектування екологічної компетенції проектувальників можлива реалізація сучасного наукового рівня еколого-географічних експертиз.

У процесі проектування, який включає комплексний підхід і прогнозування, повинні бути виявлені так звані проблемні ситуації, які відразу націлюють розробників і експертів на вирішення найголовніших і найскладніших регіонально-географічних, екологічних і природоохоронних проблем.

Проблемні ситуації - це безліч важко сумісних еколого-географічних, інженерно-технологічних, соціально-економічних і навіть психологічних завдань, вирішення яких часто ускладнене, по-перше, через наявність в даному регіоні багатогалузевих підприємств, що пред'являють суперечливі вимоги до природних умов і ресурсів, але схожих за виглядом і обсягом споживаних природних ресурсів, особливо водних і земельних, по-друге, через підсумовування однонаправленості діючих негативних для навколишнього природного середовища природних і антропогенних тенденцій розвитку.

Регіональний підхід в експертизі насамперед передбачає облік місцевих природних, соціальних, економічних особливостей території не тільки в межах конкретних об'єктів, але і навколишнього їх фону, наприклад, в рамках групи фізико-географічних провінцій та адміністративних районів. Місцеві умови враховуються при використанні ландшафтного підходу, який виступає окремим випадком регіонального.

Необхідність розгляду проекту на більш широкому регіональному тлі орієнтує проектувальників та експертів на просторово-географічне положення та розгляд впливу проектованого об'єкта на навколишнє середовище. Доводиться враховувати вплив не тільки одного конкретного об'єкту, але і його можливе більш віддалене просторово-тимчасове вплив на природні та соціально-економічні умови регіону при створенні в регіоні

інших об'єктів виробництв, з урахуванням специфіки їх технології, яка з часом сама може зазнавати істотні зміни.

Регіонально-фонова частина експертизи, охоплюючи значно більші території, допомагає виявити стійкі тенденції розвитку природи і господарства, тобто оцінити ступінь інерційності природно-господарської структури регіону, а також пріоритетні проблеми, які вимагають першочергового вирішення. Серед багатьох переваг такого роду експертизи є ще одне методично важливе - можливість варіантних рішень розміщення об'єкта, що проектується на територіях з необхідними для реалізації проекту схожими природними умовами.

Перед початком експертизи будується її модель, що показує порядок виявлення відповідності проекту вимогам охорони природного середовища.

Експертизи проводяться спеціальними експертними комісіями, до складу яких входять фахівці за профілем вирішуваних питань; експерти, які приймають рішення, які захищають та оцінюють проекти, а також представники місцевих організацій, юристи. Особливо високі вимоги пред'являються до експертів, які приймають рішення, і до експертів-рецензентів за оцінкою проекту.

Література:

1. **Балджи, М. Д.** Основи діагностики комплексного природокористування: регіональний вимір [Текст] : монографія / М. Д. Балджи, С. К. Харічков. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2008. – 144 с.
2. **Бакланов П. Я.** Региональное природопользование: методы изучения, оценки, управления [Текст] / П. Я. Бакланов, П. Ф. Бровко, Т. Ф. Воробьева. – М. : Логос, 2002. – 160 с.
3. **Божьева, Т. Г.** Региональное природопользование [Текст] : учебное пособие. / Т. Г. Божьева, О. В. Денисенко, А. В. Евсеев ; ред. А.П. Капица. – М. : Издательство Московского университета, 2003. – 306 с.

4. Закон України про екологічну експертизу [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 54.

5. **Кораблева, А. И.** Экологическая экспертиза и экологическая инспекция. [Текст] / А. И. Кораблева, Л. Г. Чесанов, Г. И Долгова. – Днепродзержинск : Полиграфист, 2002. – 220с.

Завдання:

1. Користуючись описом процедури проведення еколого-географічної експертизи проведіть аналіз впливу обраного проекту на навколишнє середовище. Результати занесіть до таблиці.

Результати аналізу впливу проекту на навколишнє середовище	
Назва проекту	
Кінцева мета проекту та його народногосподарське значення	
Причини реалізації проекту саме в цьому місці	
Основні інженерні, технологічні та технічні характеристики об'єкта	
Сучасний стан природного середовища та ресурсів району розміщення	
Типи існуючих природоохоронних заходів, оцінка їх ефективності та достатності	
Негативні впливи проекту на середовище і можливість їх зменшення	
Можливі критичні природоохоронні ситуації	
Рекомендовані природоохоронні заходи і черговість їх здійснення при розміщенні нових об'єктів	
Вибір найкращого варіанту - зіставлення з позицій мінімального збитку природі і нормальної експлуатації об'єкта	

2. Наведіть приклад проблемної ситуації в обраному регіоні України. Окресліть шляхи вирішення проблемної ситуації.

Питання для самостійного контролю:

1. Що означає термін «експертиза»?
2. У чому полягає різниця між екологічною і географічною експертизою?
3. Як здійснюється аналіз змін природного середовища?

4. Що означає термін «еколого-географічна експертиза»?
5. Охарактеризуйте основні поняття еколого-географічної експертизи??
6. Що передбачає регіональний підхід в експертизі?
7. Які фахівці входять до складу спеціальних експертних комісій по проведенню еколого-географічної експертизи?

Розділ 2. Основні напрями використання та охорони природних ресурсів.

Тема 2.1. Природні ресурси – основний об’єкт природокористування.

Основні поняття: природні ресурси, природні умови, класифікація природних ресурсів, вичерпні і невичерпні природні ресурси, поновлювані і не поновлювані природні ресурси.

Теоретичний матеріал.

Природні ресурси – це природні компоненти та сили природи, що використовуються або можуть бути використані як засоби виробництва та предмети споживання для задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства, підвищення якості життя людей.

За своєю матеріальною сутністю природні ресурси вважаються частиною географічного середовища. Це – сукупність природних умов існування та діяльності людей. Вони належать до компонентів природи, а відтак їх розподіл на Землі та концентрація в її надрах визначаються природними закономірностями. Деякі екологи і природознавці ототожнюють природні умови і ресурси, відносячи до них рельєф, геологічну будову та інші компоненти навколишнього середовища.

Природні ресурси не можуть існувати і використовуватися поза природними умовами, що є їх природно-історичною базою: для виникнення і розвитку ресурсів необхідні певні природні умови. Через це

природні ресурси виражають собою соціальну значимість і корисність природи, її здатність задовольняти потреби людини, представляють складну сукупність матеріальних елементів і процесів, що знаходяться в постійному розвитку у часі та просторі, будучи точкою стику людського суспільства і природи, сферою прикладання його розуму і сил.

Таким чином, природні умови і природні ресурси як поняття мають двоїстий характер. І тому представники географічної науки підкреслюють, що «це категорії не природні, а суспільні, головним чином економічні».

За своєю економічною сутністю природні ресурси мають споживну вартість. Їх придатність і корисність, техніко-економічні властивості, масштаби та способи використання визначаються суспільними потребами.

Природні ресурси є матеріальною базою виробництва, постійно споживаються ним і вимагають свого повного відновлення у натуральній формі. А відтак для забезпечення безпосереднього суспільного відтворення процесу праці, зв'язаний з підготовкою природних елементів до включення у господарський оборот, повинен бути безперервним. Цей процес здійснюється у сфері як матеріального, так і нематеріального виробництва: капітального будівництва, сільського та лісового господарства, видобувної промисловості, рекреаційного господарства тощо. На базі цього забезпечується зв'язок між суспільством і природою та між окремими підрозділами сфери природокористування.

Природні ресурси є категорією історичною. У процесі суспільного розвитку збільшуються масштаби опанування людиною компонентами та силами природи, розширюється сфера застосування, відбувається зміна пріоритетів у використанні та їхнього впливу на економіку.

Категорія «природні ресурси» вказує на безпосередній зв'язок природи з господарською діяльністю людини, що нерідко призводить до негативних суспільних явищ, завдаючи природі великої шкоди. А відтак процес взаємодії людини з довкіллям по суті своїй двоєдиний. З одного боку, це – використання природних ресурсів, а з другого, – вплив на

довкілля і необхідність рахуватися з природоохоронними процесами.

Важливим завданням економістів є складання балансу між господарськими потребами суспільства та природними можливостями їх задоволення. Маючи такий баланс і озброївшись принципово новими безвідходними технологіями, можна буде зняти антагоністичне протиріччя між суспільством і природою.

У зв'язку з викладеним вище концептуальним підходом до змісту поняття природних ресурсів необхідно визначити шляхи їх наукової класифікації. Існують різні підходи до класифікації природних ресурсів. В основі природних класифікацій знаходяться відмінності природних ресурсів за генезисом і належністю до тих чи інших компонентів і сил природи. Оскільки природні ресурси – це природні тіла, компоненти географічної оболонки Землі, вони мають природну класифікацію. А тому виходячи з належності, відношення до природних систем, а також розміщення, природні ресурси поділяються на такі групи:

- за ознакою належності до природних систем: космічні (проміння, метеорити), планетарні (геліоенергія, гравітаційна енергія), ресурси Землі (атмосфера, гідросфера, літосфера);

- за відношенням до природних систем: елементи природних систем (мінерали, ґрунти, види рослин і тварин тощо) та результати їх функціонування (поліпшення родючості ґрунтів, приріст біологічної маси, зростання поголів'я та маси тварин тощо);

- за видом і тривалістю кругообігу: у довготривалому кругообігу (космічний, геологічний) і в короткотривалому (біологічний кругообіг води);

- за характером розміщення на поверхні землі: відносно рівномірно розподілені (атмосфера, біосфера) та зосереджені (гідросфера, літосфера та їх елементи);

- за можливістю переміщення по території: такі природні ресурси, що переміщуються природно (повітряні маси, вода, тварини), та такі, що не

переміщуються (рослинні);

- за видами: мінеральні, кліматичні, водні, земельні, лісові, рекреаційні тощо.

Природна класифікація не показує місця тієї чи іншої групи природних ресурсів в процесі суспільного відтворення. Довгий час природні ресурси вивчалися переважно природничими науками, тому їх класифікація була заснована на таких критеріях, як форма природних речовин, їх розміщення, ступінь вивченості, характер і вміст у них корисного компоненту і т.п. Тільки в силу порушення екологічної рівноваги природні ресурси стали об'єктом вивчення економіки, у зв'язку з чим з'явилася потреба у класифікації природних ресурсів й за критерієм господарського використання. Тому застосовуються інші ознаки для класифікації. Основним видом їх є господарська. Виходячи з господарського використання, природні ресурси поділяються на такі групи:

- за територіальною належністю: світові (глобальні) та національні (зв'язані з певною територією);

- за вичерпністю: вичерпні і невичерпні.

Вичерпні природні ресурси – це ресурси, які при їх видобутку і використанні не відтворюються природою або відновлюються в терміни, значно більші у порівнянні із швидкістю їх використання. До відтворюваних ресурсів належать ґрунти, рослинність, тваринний світ, а також деякі мінеральні ресурси, наприклад, солі, що осідають в озерах і морських лагунах, тощо. Вони можуть відтворюватися в природних процесах і підтримуватися у деякій постійній кількості, визначеній рівнем їх щорічного відтворення і споживання. В свою чергу вони діляться на відновлювані і невідновлювані.

Природні ресурси, існування яких необмежене часом, називаються *невичерпними*. При будь-якому інтенсивному споживанні їх кількість не зменшується, або зменшується настільки мало, що ця величина на практиці

ігнорується. До невичерпних природних ресурсів відносяться кліматичні і гідрологічні, сонячна енергія, дощові опади, кінетична енергія вітру і морського прибою, потенційна енергія рік і морських припливів, вода як речовина і засіб транспортування;

- за відновленням: відновлювальні (біологічні), частково відновлювальні або ті, що залучаються у повторне використання (сировинні), невідновлювальні (горючі копалини). До відновлювальних ресурсів відносяться біологічні ресурси.

До групи частково відновлювальних природних ресурсів належать торф, самосадні солі, ґрунти, ресурси деревини, темпи відновлення яких значно відстають від темпів експлуатації.

Невідновлювальні природні ресурси – це природні ресурси, що не самовідновлюються після їх використання або відновлюються протягом дуже тривалого часу. До них належить більшість корисних копалин (рудні, нафта, природні горючі гази, вугілля, горючі сланці, ядерна енергія поділу урану та термоядерна, мінеральні та будівельні матеріали тощо);

- за напрямом використання: паливно-енергетичні, мінерально-сировинні, продовольчі та ін.;

- за рівнем вивченості: прогнозні, виявлені, детально вивчені;

- за можливістю використання: недоступні, резервні, можливі для використання й ті, що використовуються;

- за характером використання: одноцільового (сировинні) та багатоцільового використання (лісові, водні, земельні);

- за якістю: кожний вид природних ресурсів поділяється за класами, групами, типами та іншими класифікаційними одиницями;

- за впливом виробництва: зазнають шкідливого впливу (біологічні), зазнають невеликого впливу (гідросфера, атмосфера, поверхня літосфери), не зазнають впливу (глибинна частина літосфери).

За можливістю залучення до господарського обігу природні ресурси можна поділити на можливі для експлуатації (дійсні) та потенційні. До

можливих для експлуатації належать ресурси верхньої оболонки Землі та енергії Сонця, а до потенційних належать ресурси космосу та морських глибин.

Потенційні ресурси хоча й наявні, але не використовуються внаслідок недостатнього рівня розвитку техніки, нерозробленості технології або економічної неефективності. Нерідко існування таких ресурсів має прогностичний і навіть імовірний характер.

До потенційних природних ресурсів належать, по-перше, елементи природи, що знаходяться на стадії вивчення або підготовки до промислової експлуатації (освоєння), що є першим етапом залучення природних ресурсів до господарського обігу, приведення їх у такий стан, при якому стає можливою їх експлуатація (наприклад, розвідані родовища корисних копалин); по-друге, природні ресурси, що не можуть використовуватись у господарстві через неможливість вивезення їх з місця видобутку. Отже, для включення потенційних природних ресурсів у суспільне споживання, тобто для перетворення їх на можливі для експлуатації (дійсні), необхідні додаткові знання та затрати праці, що нададуть цим засобам виробництва певну якісну завершеність.

У господарському відношенні можливі для експлуатації природні ресурси поділяються на чотири групи:

1. Зовнішні – енергія Сонця, гравітаційна енергія.
2. Поверхні Землі, що в свою чергу поділяються на ресурси фізичного середовища (поверхні літосфери та гідросфери) та біологічні (наземні, водні, ґрунтові).
3. Земних глибин – мінерально-сировинні та паливно-енергетичні.

За цільовим призначенням природні ресурси поділяються на матеріальні, пізнавальні, естетичні, рекреаційні тощо.

За рівнем необхідності для життя людини природні ресурси поділяються на вкрай необхідні (повітря, вода, їжа) і відносно байдужі.

У зв'язку з інтенсивним використанням природних ресурсів, їх виснаженням і деградацією вони стають предметом все більшого вивчення багатьох галузей науки: економіки, екології, географії, геології тощо. Комплексність використання природних ресурсів визначає можливість і необхідність варіантного підходу до їх використання. Вибір варіанта, хоч і заснований на всебічному врахуванні природних властивостей ресурсів, але визначається також соціально-економічними і технічними факторами – загальними і локальними.

Література:

1. **Грома, В. Д.** Природні ресурси та загальна характеристика господарства України [Текст] / В. Д. Грома, Т. М. Назаренко. – Х. : Основа, 2015. - 80 с.
2. **Мельник, Л. Г.** Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням [Текст] : навчальний посібник / Л. Г. Мельник, М. К. Шапочка. – Суми : Університетська книга, 2008. – 758 с.
3. **Божьева, Т. Г.** Региональное природопользование [Текст] : учебное пособие / Т. Г. Божьева, О. В. Денисенко, А. В. Евсеев ; ред. А. П. Капица. – М. : Издательство Московского университета, 2003. – 306 с.
4. **Генсірук, С. А.** Регіональне природокористування [Текст] / С. А. Генсірук. – Л. : Світ, 1992. – 336 с.
5. Національні доповіді про стан навколишнього природного середовища України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/dopovidi/nacdopovidi>

Завдання:

1. Проаналізуйте основні види природних ресурсів, які використовуються у вашому регіоні.
2. Замалюйте схеми природної та господарської класифікацій природних ресурсів.

Питання для самостійного контролю:

1. У чому полягає різниця між природними ресурсами і природними умовами?
2. На які групи поділяють природні ресурси?
3. Охарактеризуйте природну класифікацію природних ресурсів.
4. Як поділяють природні ресурси за господарською класифікацією?
5. Які ресурси належать до потенційних природних ресурсів?
6. Чим відрізняються «відновлювані» природні ресурси від «не відновлюваних»?
7. Як ресурси поділяють на «вичерпні» і «невичерпні»?

Тема 2.2. Земельні ресурси у системі природокористування

Основні поняття: земельні ресурси, земельний фонд, раціональне землекористування, охорона земельних угідь.

Теоретичний матеріал.

Поняття «земельні ресурси» в широкому сенсі можна сформулювати так: *земельні ресурси* – це сукупність ділянок території земної поверхні, що володіють конкретними природними умовами, природно-ресурсними властивостями, що визначають можливість їх включення у виробничу діяльність людини. Тобто якості землі, як ресурсу виступають тільки у зв'язку з можливим використанням їх властивостей у виробничій діяльності людини.

Земля – місце проживання населення, яке концентрується в містах, сільських населених пунктах та здійснює громадську і виробничу діяльність на прилеглий території. Головне призначення землі як базису народонаселення залежить від здійснення соціальних функцій в обмеженому діапазоні. Зазвичай збільшується чисельність населення,

зростає його щільність, удосконалюється розселення при збереженні ролі землі у поліпшенні рівня життя людини.

У складі природного середовища *земля* – базовий природний ресурс, навколо якого формуються водні та повітряні ресурси, рослинний та тваринний світ. У товщі землі нагромаджено корисні копалини. Це природне призначення землі не руйнується часом, тому що людина представляє розумну частину біологічної сфери, змінюючись разом з нею та під її дією.

У сільськогосподарському виробництві земля виступає і як предмет праці, і як засіб виробництва. Діючи на землю, як на предмет праці, людина добивається підвищення родючості ґрунту, створюючи таким чином належні умови для збільшення виробництва сільськогосподарських продуктів з найменшими затратами праці і коштів.

Слід зазначити й ще одну особливість - територіальна обмеженість її - земельні фонди не можуть бути збільшені або створені знову. Людина здатна лише підвищувати ефективність використання землі.

Земля має ґрунти різної родючості, різного розташування, її не можна переміщувати, як інші засоби виробництва. За умов правильного використання земля не зношується. А навпаки, поліпшує свої властивості, родючість, адже ґрунт - це складна система живих і неживих компонентів, поєднаних в єдине ціле і здатних до саморегуляції, самовідновлення внаслідок біогеоценозу. Ґрунт утворився внаслідок життєдіяльності рослин. З виникненням рослинного світу таких ґрунтів, якими вони є, не було, а були геологічні субстрати.

Рациональне землекористування означає максимальне залучення до господарського обігу всіх земель та їх ефективне використання за основним цільовим призначенням, створення найсприятливіших умов для високої продуктивності сільськогосподарських угідь і одержання на одиницю площі максимальної кількості продукції за найменших витрат праці та коштів.

Охорона земельних угідь – сукупність науково обґрунтованих заходів, спрямованих на ліквідацію надмірного вилучення земельних фондів із сільськогосподарського обігу внаслідок промислового, транспортного, міського і сільського будівництва та видобутку корисних копалин, запобігання підтопленню, заболоченню засобом гідротехнічного й меліоративного будівництва, підвищення фізико-хімічних властивостей, знищення в них отруйних хімічних речовин при застосуванні мінеральних добрив та засобів захисту рослин від шкідників і хвороб, запобігання забрудненню ґрунту відходами промислового виробництва, паливом і мастильними матеріалами при виконанні сільськогосподарських робіт, захист від водної та вітрової ерозії, раціональне регулювання ґрунтотворчого процесу в умовах інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та його індустріалізації.

Отже, раціональне використання й охорона земельних ресурсів включають дві групи питань:

1. Охорона, землі від виснаження і підвищення її родючості – економічна група.
2. Охорона від забруднення та його попередження – екологічна група.

Раціональне використання й охорона земель – два взаємопов'язаних процеси, спрямованих на підвищення продуктивних сил землі. Вони передбачають:

- оптимізацію розподілу земельного фонду між галузями народного господарства і якомога ефективніше його використання у кожній з них;
- оптимізацію структури окремих видів земельних угідь (ріллі, багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ, лісів, земель під водою тощо) відповідно до природно-економічних зон і районів;
- розробку і впровадження раціональної системи землеробства, яка включає ґрунтозахисний обробіток, удобрення; вапнування кислих та гіпсування засолених і солонцюватих ґрунтів, технологію вирощування

сільськогосподарських культур, систему сівозмін тощо;

- осушення заболочених і перезволожених земель та зрошення і обводнення посушливих;

- запобігання затопленню, підтопленню, заболоченню земель, погіршенню їх фізико-хімічних властивостей;

- широке використання ґрунтових мікроорганізмів для створення високородючих і стійких до ерозії ґрунтів;

- розробку і впровадження науково обґрунтованої системи луківництва;

- розробку і впровадження раціональної системи розселення, забудови сільських та міських населених пунктів, розміщення каналів для перекидання води з багатоводних у маловодні райони, великих водосховищ, шляхів сполучення, ліній електропередач, нафтогазопроводів;

- розробку і впровадження еколого-економічної оцінки земель та використання її для планування розміщення і спеціалізації сільськогосподарського виробництва, визначення обсягу державних закупівель рослинницької і тваринницької продукції, витрат на виробництво і доходності сільськогосподарських підприємств, встановлення правильних, науково обґрунтованих цін.

Література:

1. **Гуцуляк, Ю. Г.** Управління земельними ресурсами в умовах ринкової економіки [Текст] / Ю. Г. Гуцуляк. – Чернівці : Прут, 2002. – 124 с.
2. Земельний кодекс України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
3. Національні доповіді про стан навколишнього природного середовища України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/dopovidi/nacdopovidi>
4. **Паньків, З. П.** Земельні ресурси [Текст] : навчальний посібник / З. П. Паньків. – Л. : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 272 с.

5. **Ступень, М. Г.** Вдосконалення використання земель населених пунктів в умовах ринку [Текст] : монографія / М. Г. Ступень, М. Д. Лесечко. – Л. : Львів. регіон. ін-т держ. управління, 2004. – 238 с.

Завдання:

1. Із використанням додаткових джерел інформації заповніть таблицю використання земельних ресурсів України.

Види земельних угідь	Загальна земельна площа	Особливості використання	Основні заходи охорони земельних угідь
Землі сільськогосподарських підприємств			
Землі міжгосподарських, сільськогосподарських підприємств			
Селянські (фермерські) господарства			
Особисті (підсобні) господарства населення та придбані ділянки			
Землі користувачів інших категорій			

2. Охарактеризуйте процес землекористування на території різних регіонів України та визначте особливості охорони земельних ресурсів в різних регіонах.

Питання для самостійного контролю:

1. Що означає термін «земельні ресурси»?
2. До якої групи природних ресурсів належить «земля»?
3. Поясніть, у чому полягає відмінність землі від інших природних ресурсів?
4. Яке значення земля відіграє у сільському господарстві?

5. Що означає термін «раціональне землекористування»?
6. У чому полягає охорона земельних угідь?
7. Назвіть основні заходи, раціонального використання земельних ресурсів.

Тема 2.3. Використання та охорона водних ресурсів

Основні поняття: водні ресурси, водопостачання, водоспоживання, стічна вода водомісткі галузі, раціональне водокористування.

Теоретичний матеріал.

Водокористування – це використання вод (водних об'єктів) з метою задоволення потреб населення, промисловості, сільського господарства, транспорту та інших галузей господарства, включаючи право на забір води, скидання стічних вод та ін. *Стічна вода* – вода, що утворилася в процесі господарсько-побутової та виробничої діяльності (окрім шахтної, кар'єрної та дренажної вод), а також відведена із забудованої території, де вона утворилася внаслідок випадання атмосферних опадів. Галузі господарства, які застосовують воду, безпосередньо не використовуючи її як продукт, називаються водокористувачами, а галузі, котрі споживають воду як продукт, – водоспоживачами. Наприклад, водокористувачами є гідроенергетика, транспорт, рибне господарство; водоспоживачами – водопостачання, зрошення.

За обсягами водокористування в Україні лідирує промисловість, на яку припадає 45 % загального водоспоживання. Майже 83 % усієї забраної води в промисловості використовують енергетика, чорна металургія та хімічна промисловість, що є найводомісткішими галузями. Промислові технологічні процеси потребують великої кількості прісної води. Наприклад, на виробництво 1 т сталі застосовується до 120 м³, чавуну – 230, паперу – 800, каучуку – 3500, синтетичного волокна – майже 5 тис. м³

води. У сільському господарстві споживається до 40 %, а на комунальні потреби спрямовується близько 10 % загального водоспоживання. Середньодобове споживання води в Україні становить 270 л на особу. Майже половина забраної води скидається в річки й водойми у вигляді стічних і дренажних вод.

Основним джерелом водопостачання для населення є річковий стік. Річковий стік України становить у середньому 83,5 млрд м³, а в посушливі роки зменшується до 48,8 млрд м³. Він розподіляється територією держави дуже нерівномірно: майже 70 % стоку припадає на північний захід країни, де мешкає близько 40 % населення. А на Донецько-Придніпровський і Південний економічні райони, в яких проживає майже 60 % населення та зосереджено найвродомістіші галузі господарства, потрапляє в середньому лише 30 % річкового стоку. У зв'язку з цим у багатьох районах півдня України спостерігається гострий дефіцит води, для ліквідації якого доводиться перекидати воду каналами, будувати водосховища тощо.

Питання водозабезпечення населення і галузей економіки в Україні вирішується шляхом регулювання стоку і перерозподілу його протягом року і навіть ряду років.

Для усунення територіальної і часової нерівномірності розподілу стоку водозабезпечення в Україні здійснюється за допомогою 1,16 тис. водосховищ (загальним об'ємом майже 55 км³), понад 28 тис. ставків, 7 великих каналів (загальною довжиною 1021 км; пропускною здатністю 1000 куб. м/с), 10 великих водоводів, якими вода подається у маловодні райони.

Більша частина зарегульованого стоку в Україні приходить на дніпровський каскад водосховищ - загальним об'ємом 43,8 км³ і корисним об'ємом – 18,5 км³. Всі шість водосховищ дніпровського каскаду мають комплексне призначення. До складу водогосподарського комплексу дніпровського каскаду входять: гідроенергетика і енергетика, зрошення і обводнення, водопостачання міст, промислових підприємств і сільських

населених пунктів, водний транспорт, рибне господарство і рекреація.

Річкова мережа України складається з: тимчасових водотоків, що мають течію лише під час сніготанення і дощів; маленьких струмків і річок; великих рік, таких як Дніпро і Дністер. Річки України належать до басейнів Чорного й Азовського морів і частково (майже 4 %) – до басейну Балтійського моря. Територіальний розподіл водних ресурсів не відповідає розміщенню водоємних галузей господарського комплексу. Найбільша кількість водних ресурсів (58 відсотків) зосереджена в річках басейну Дунаю у прикордонних районах України, де потреба у воді не перевищує 5 відсотків її загальних запасів. Найменш забезпечені водними ресурсами Донбас, Криворіжжя, Крим та південні області України, де зосереджені найбільші споживачі води. Доступні для широкого використання водні ресурси формуються, в основному, в басейнах Дніпра, Дністра, Сіверського Дінця, Південного і Західного Бугу, а також малих річок Приазов'я та Причорномор'я.

Внутрішні регіональні відмінності характеризуються тим, що за міжнародною класифікацією лише Закарпатська область належить до середньозабезпечених місцевим стоком (619 тис. м³ на одну людину); низька вона в Чернігівській, Житомирській, Волинській та Івано-Франківській областях (2,0-2,6 тис.м³); в інших областях - дуже низька і надзвичайно низька (0,11-1,95 тис.м³ на одну людину).

Рациональне водокористування і охорона водних ресурсів передбачають:

- оптимальний розподіл водних ресурсів як по території, так і між галузями народного господарства та максимальне забезпечення кожної з них водою;

- розробку та впровадження науково обґрунтованої системи управління водними ресурсами та водогосподарськими комплексами в басейнах великих і середніх рік, й особливо їх якістю, яка б врахувала глобальні і регіональні закономірності формування водних екосистем;

– упровадження науково обґрунтованої системи водокористування і водоспоживання, яка, з одного боку, максимально забезпечувала б усі галузі народного господарства водою, а з другого – не допускала таких змін у водних екосистемах, які б у майбутньому могли призвести до їх деградації і виснаження;

– розробку і впровадження методів регулювання стоку з поверхні водозабірних басейнів, штучного поповнення підземних вод і водного режиму ґрунтів;

– розробку і впровадження найдосконаліших методів захисту водних ресурсів країни від евтрофікації;

– створення водоохоронних комплексів у місцях надмірної концентрації забруднювачів водних об'єктів і впровадження автоматизованих систем управління водоохоронними комплексами;

– розробку і впровадження комплексних систем водопостачання і каналізації та водоохоронних заходів у масштабах промислових регіонів та цілих річкових басейнів;

– розробку і впровадження безвідходних та безводних технологій, переведення промислових підприємств на оборотне водоспоживання, будівництво очисних споруд, застосування нових методів демінералізації шахтних вод;

– розробку і впровадження технічно досконалих меліоративних систем з дуже високим коефіцієнтом корисної дії, а також зрошувальних і поливних норм, які б забезпечували сільськогосподарські культури вологою і запобігали надмірній фільтрації води, заболоченню, підтопленню, затопленню, засоленню земель;

– розробку і впровадження еколого-економічної оцінки водних ресурсів, її використання при плануванні водоспоживання, водокористування та здійснення водоохоронних заходів;

– раціональне розміщення продуктивних сил з урахуванням водного фактора, науково обґрунтоване розміщення водомістких галузей народного

господарства, уникнення надмірної концентрації промислових підприємств, що споживають велику кількість води, в маловодних і безводних районах.

Література:

1. Водне господарство в Україні [Текст] / ред. А. В. Яцика, В. М. Хорєва. – К. : Генеза, 2000. – 455 с.
2. Водний кодекс України [Текст] // Відомості Верховної Ради України // 1995. – № 24. – Ст. 189.
3. **Генсірук, С. А.** Регіональне природокористування [Текст] / С. А. Генсірук. – Л. : Світ, 1992. – 336 с.
4. Національні доповіді про стан навколишнього природного середовища України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/dopovidi/nacdopovidi>
5. **Сафранов, Т. А.** Екологічні основи природокористування [Текст] : навчальний посібник / Т. А. Сафранов. – Л. : Новий Світ-2000, 2003. – 247с.

Завдання:

1. Із використанням додаткових джерел інформації заповніть таблицю характеристики основних річок України.

Назва річки	Площа водного дзеркала, м²	Основні екологічні проблеми	Особливості використання річкових вод	Особливості охорони річкових вод
Вісла	1109,4			
Західний Буг	1107,8			
Дунай	4492,2			
Тиса	11,22			
Дністер	4410,2			
Південний Буг	1176,6			
Дніпро	11272,0			
Прип'ять	1151,0			
Десна	990,0			
Сіверський Донець	554,4			

2. Охарактеризуйте основні проблеми раціонального водокористування в Україні.

Питання до самостійного контролю:

1. Що означає термін «водокористування»?
2. Охарактеризуйте обсяги водоспоживання різними галузями промисловості.
3. У чому різниця між поняттями «водоспоживач» та «водокористувач»?
4. Що є основним джерелом водопостачання для населення на території України?
5. У чому полягає важливе значення Дніпровського каскаду водосховищ для України?
6. Охарактеризуйте територіальний розподіл водних ресурсів на території України.
7. Назвіть основні напрями раціонального водокористування.

Тема 2.4. Ліси та лісокористування

Основні поняття: лісові ресурси, ліси, лісові насадження, лісоспоживання, лісове господарство, раціональне лісокористування.

Теоретичний матеріал.

Лісові ресурси є важливим регулятором стабільності екологічної рівноваги навколишнього середовища, а також головним джерелом біологічно активного кисню в атмосфері та основним поглиначом вуглекислого газу і пилу. Тому вирішення проблем функціонування лісового комплексу нашої держави є надзвичайно актуальним для сучасної економіки.

В Україні ліси перебувають у зоні промислового забруднення, а їх загальний стан не відповідає еколого-економічним вимогам. Особливої актуальності лісові проблеми України набули у зв'язку з формування катастрофічних паводків на річках Карпатського регіону,

широкомасштабним проявом ерозійних процесів, радіоактивним забрудненням території тощо. Тому, для забезпечення підвищення продуктивності лісів, поліпшення їх корисних властивостей і задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах, важливе значення мають відтворення, охорона та захист лісів.

Зокрема, значної шкоди лісовим насадженням завдають пожежі, які за останні роки все частішають у зв'язку з глобальним потеплінням клімату планети та неправильним поведінням населення, пов'язаного з використанням лісу як зон проведення дозвілля і відпочинку. Найбільше ж пожеж припадає на АР Крим (п'ята частина від площ лісів). У кінцевому підсумку ці явища ведуть до скорочення обсягів лісокористування.

Значних збитків насадженням і лісопродукції також завдають шкідливі комахи (кліщі, комарі, саранча), гризуни (миші, щурі, інші землерийні гризуни) та копитні тварини, популяції яких неконтрольовані. До зниження біологічної стійкості лісових насаджень та всихання призводить також збільшення патогенних процесів під впливом збудників інфекційних хвороб (грибків, бактерій, вірусів, тощо) та негативних чинників навколишнього середовища (засухи, заморозки, затоплення, зсуви, змиви тощо). За довговічними спостереженнями, в Україні кожен третій рік трапляються посухи, тому проблема захисту земель не втрачає своєї актуальності. Антропогенні чинники (зокрема хімічне та промислове забруднення) також негативно впливають на розвиток лісових насаджень і завдають збитків функціям лісу і лісопродукції, особливо в зонах великих металургійних комбінатів, хімічної промисловості, видобування корисних копалин. Значної шкоди лісам і лісовому господарству України завдано радіоактивним забрудненням внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Негативний вплив на стан лісових ресурсів мають надмірні вирубки лісів (особливо у Карпатському районі), пов'язаних із веденням відповідного господарства. Це призвело до порушення збалансованості між лісосировинними запасами, обсягами лісоспоживання і екологічними

вимогами.

Аналіз, комплексу проблем не раціонального використання лісових ресурсів України спричиняє згубні наслідки для людини, зокрема від уже наведених: лісових пожеж, масового розмноження шкідників, суцільного розвитку хвороб лісових насаджень, буревіїв, підтоплень та затоплень лісових масивів, аварійного забруднення лісового фонду, а також самовільних вирубок лісу.

Для вирішення вищезазначених проблем необхідно застосувати ряд заходів зі збереження і посилення водоохоронних, захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих та інших корисних природних властивостей лісів. Це може бути здійснено через: забезпечення раціональних територіальних пропорцій лісокористування; розширення зелених зон в мережах розселення і виробничих зонах; міжгалузевого пов'язування лісогосподарських і лісоохоронних робіт, дотримання лісового законодавства, а також прискорене розширення лісового фонду за рахунок нових насаджень.

Проблеми лісокористування регіонального характеру можна вирішити, застосовуючи: еколого-економічне обґрунтування обсягів лісокористування у Карпатських лісах; створення додаткових смуг у Лісостеповій зоні; підживлення лісів у Криму; боротьба з пожежами та шкідниками у лісах Полісся тощо.

Підвищення ефективності управління лісовим господарством в свою чергу передбачає:

- запровадження принципів невиснажливого лісокористування та екосистемного підходу в процесі реформування і збалансованого розвитку лісового господарства;
- передачу лісів, що перебувають у державній власності, крім тих, що безпосередньо використовуються для потреб оборони, до сфери управління Держкомлісгоспу для ведення лісового господарства;
- забезпечення охорони та відтворення лісів у межах населених

пунктів та лісів, які створені або створюються на землях приватної форми власності;

– проведення ефективного моніторингу стану лісів; - екологічне виховання населення, інформування громадськості про стан лісового господарства.

Основні вимоги до використання лісового фонду подані у відповідних статтях Лісового кодексу, а одним із головних принципів лісокористування є принцип комплексності і раціональності. Вирішення ж проблем, пов'язаних з використанням, збереженням і охороною лісів є надзвичайно важливим для забезпечення сприятливих умов життя людей сьогодні та в майбутньому.

Література:

1. **Генсірук, С. А.** Регіональне природокористування [Текст] / С. А. Генсірук. – Л. : Світ, 1992. – 336 с.
2. Лісовий кодекс України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.
3. Національні доповіді про стан навколишнього природного середовища України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/dopovidi/nacdopovidi>.
4. **Синякевич, І. М.** Економіка лісокористування [Текст] : підручник / І. М. Синякевич. – Л. : УкрДЛТУ. – 2000. – 402 с.
5. **Синякевич, І. М.** Екологічна і лісова політика [Текст] / І. М. Синякевич. – Л. : УкрДЛТУ. – 2001. – 202 с.

Завдання

1. Із використанням додаткових джерел інформації продовжить заповнення таблиці основних показників стану лісових ресурсів України.

Регіони України	Площа земельного лісового фонду, тис. га	Коефіцієнт лісистості, %	Особливості лісокористування	Особливості охорони лісів
Поліський	4537,0	29,5		
Подільський	460,5	13,2		
Степовий	1140,8	6,7		
Карпатський	2267,9	40,0		
Донбаський	972,6	11,5		
м. Київ	34,6	43,3		

2. Назвіть основні проблеми раціонального використання лісових ресурсів на території України.

Питання до самостійного контролю:

1. Назвіть основні причини антропогенного забруднення лісів?
2. У чому полягає негативний вплив пожеж на ліси?
3. Що призводить до зниження біологічної стійкості лісових насаджень?
4. У чому проявляється згубний вплив нераціонального використання лісів?
5. Які основні заходи передбачають підвищення ефективності управління лісовим господарством?
6. Яким чином можна вирішити проблеми лісокористування регіонального характеру?
7. Назвіть головний принцип лісокористування.

Розділ 3. Економічні аспекти регіонального природокористування

Тема 3.1. Економічний зміст природокористування

Основні поняття: економіка природокористування, життєвий цикл товару, суспільне виробництво, маркетингові дослідження, системний підхід.

Теоретичний матеріал.

Загальноприйнято, що екологія та економіка - протилежні положення. Природа накладає на діяльність людини певні обмеження, а економіка задовольняє матеріальні та духовні потреби людини в межах рентабельного використання ресурсів. На кордоні дії цих положень і постають соціологічні проблеми. Розвиток економіки призводить до виникнення сприятливих (працевлаштування, стабільність, наявність прибутку та ін.) та несприятливих (погіршення стану здоров'я, висока смертність, низька народжуваність тощо) факторів. Акцентування на розвиток екологічних напрямків формує також двобічні фактори: здорове населення та поряд з цим нездатність реалізувати значні трудові ресурси, низький прибуток та інше.

Поглиблене пізнання процесів розвитку виробничих сил вимагало створення нової науки – економіки природокористування, наукові основи якої формувалися на основі розробки генеральних схем розвитку виробничих сил. Зі зведеними розділами, регіональними аспектами, ресурсними потенціалами тощо.

Об'єктивними передумовами формування економіки природокористування виступають суспільна трудова діяльність та розвиток науково-технічного прогресу. В процесі залучення праці природні багатства отримують вартісні показники, тобто стають товаром. Тому й виникає потреба у регулюванні «взаємовідносин між соціально -

економічним розвитком суспільства та використанням природних ресурсів».

Економіка природокористування реалізуються на практиці за допомогою основних – системного підходу та системного аналізу. Перший принцип розглядає комплексну організацію дослідження взаємозв'язків елементів конкретного об'єкту. Завдяки системному підходу стає можливим ранжування послідовностей поставлених завдань відповідно до ступеня вагомості та частки внеску досліджуваних факторів у вирішенні основних проблем. Другий принцип дозволяє досліджувати сукупність факторів і процесів, що діють в межах природокористування. Системний цикл досліджень в економіці природокористування складається з наступних блоків: попереджувальний. Методологічний, інформаційний, розробки алгоритму рішень, прийняття рішень, прогнозування та програмування.

Така схема дослідження природокористування допомагає визначати певні шляхи розробки конкретних напрямків, дає можливість прогнозу і складання відповідної програми із застосуванням комплексності.

Одним із шляхів вивчення використання природних ресурсів та розробки прогнозу їх застосування виступають маркетингові дослідження.

Якщо розглядати природні ресурси як товар, то, в залежності від конкретних умов, вони можуть знаходитися в певній стадії життєвого циклу. Життєвий цикл товару (ЖЦТ) змінюється в залежності від коливань обсягу продаж і прибутків від реалізації. Такі коливання можна зобразити в системі координат характерною кривою. Для цього на осі ординат відкладаються об'ємні показники, а на осі абсцис – час. Традиційна крива життєвого циклу товару включає чотири періоди (впровадження, зростання, зрілість, спад):

- перша стадія – пов'язана з вивченням ринку і необхідності даного товару. Вона є підготовчим етапом до стадії пробних продаж, яка дає зрозуміти виробнику про подальший розвиток даного виду діяльності;

- на стадії впровадження товару відбуваються великі витрати на рекламу, яка має часто довідковий характер;

- стадія росту збуту товару характеризується признанням товару покупцями і ростом попиту на нього;

- стадія зрілості характеризується тим, що темпи росту збуту товару знижуються – більшість потенційних покупців вже придбало товар. Витрати на рекламу збільшуються у порівнянні з попереднім періодом при умовах, що рівень збуту і прибутку необхідно утримувати на попередньому рівні. Це період розквіту стимулюючої реклами. Інтенсивність реклами збільшується, тому що виникає необхідність охопити потенційних покупців, які не були залучені раніше, сегменти ринку чи певні території. В рекламному сповіщенні робиться акцент на певні скидки, розпродаж, довготривалий сервіс, підвищення якості;

- стадія насичення характеризується тим, що, незважаючи на енергійні заходи, збут товару зменшується. Якщо у виробник а в запасі немає чергових покращених модифікацій товару, а на попередніх етапах були повністю використані всі можливості реклами, і ринок перенасичений даною продукцією, то підприємство поступово знижує інтенсивність реклами. При неповноті використаних можливостях реклами, на попередніх етапах ЖЦТ, енергійна рекламна кампанія в неохоплених раніше сегментах ринку чи регіонах може привести до збільшення кількості продаж;

- стадія занепаду характеризується дуже різким зниженням продаж і прибутку.

Використовуючи класичні розробки ЖЦТ для природних ресурсів, як товару, необхідно зазначити, що кількість періодів коливається – від трьох до п'яти. Якщо ресурс залучається до торгівельного обороту безпосередньо при видобуванні (чи до його вилучення), що особливо стосується корисних копалин, то він у своєму розвитку проходить три періоди ЖЦТ: початок продажу, зрілість, спад. В цьому випадку максимум

об'єму продаж припадатиме на першу стадію, і відповідно, прибуток може мати найбільші показники. Якщо ресурс є інноваційним для певної території або галузі, він проходить п'ять періодів: розробка (видобування, обробка) товару, початок продажу, зростання, зрілість, спад.

Так, наприклад, впровадження «зеленого» туризму вимагає новітніх підходів до рекреаційних ресурсів, тому розвиток рекреаційно - туристичного напрямку в межах заповідних територій знаходиться на першій стадії ЖЦТ. Тому інтенсивна рекламна компанія проводиться на всіх можливих рівнях, залучаючи різні інформаційні мережі, в тому числі і інтернет. До того ж «зелений туризм» - відносно новий від діяльності, ще невідомий споживачу і не має альтернативних варіантів на українському ринку послуг.

Видобування корисних копалин для будівництва знаходиться на третій стадії ЖЦТ – зростання – (пісок, вапняк). Товари вже відомі на місцевому ринку і підприємство має стабільні прибутки.

Використання лікувальних грязей приморських територій півдня України знаходиться на стадії зрілості. Залучення новітніх підходів, впровадження інновацій та енергійної рекламної компанії може призвести до інтенсивного розвитку використання даного ресурсу.

Сучасне природокористування – складний і різнобічний процес, що відіграє ключову роль в системі суспільного виробництва. Рівноправним його компонентом, поруч з експлуатацією природних ресурсів, виступають їх охорона і розширене відтворення. Та реальний стан природного середовища обумовив необхідність вдосконалення підходів до використання природних ресурсів. Першим кроком управління реалізацією природних ресурсів є діагностика ЖЦТ, яка може бути спрямована на розробку стратегії комплексного природокористування в межах певного часу, територіальної одиниці або економічної системи.

Література:

1. **Нестеров, П. М.** Экономика природопользования и рынок [Текст] / П. М. Нестеров, А. П. Несторова. – М. : Закон и право, ЮНИТИ, 1997. – 413 с.
2. **Новошинська, Л. В.** Міжнародний маркетинг [Текст] : навчальний посібник / Л.В. Новошинська. – К. : ЦНЛ, 2004. – 176 с.
3. **Семенов, В. Ф.** Екологізація економіки регіону [Текст] : навч. посібник / В.Ф. Семенов. – Одеса : Оптимум, 2003. – 238 с.
4. Формирование хозяйственных решений [Текст] / В. М. Хобта [и др.]. – Донецк : Каштан, 2003. - 416 с
5. **Царенко, О. М.** Основи екології та економіки природокористування [Текст] / О. М. Царенко, О. О. Несветов, М. О. Кабацький. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. – 400 с.

Завдання:

1. Із використанням додаткових джерел інформації продовжить заповнення таблиці.

№	Комплексне природокористування	
1	Соціальна складова	
2	Екологічна складова	
3	Економічна складова	

2. Проаналізувати сучасне бачення природокористування, як суспільно-економічного явища.

Питання для самостійного контролю:

1. Дати визначення термін «економіка природокористування».
2. Назвіть основні принципи економіки природокористування.
3. В чому полягає необхідність у проведенні маркетингових досліджень природних ресурсів?
4. Назвіть періоди життєвого циклу продукту.

5. Чим характеризується стадія зрілості життєвого циклу продукту?
6. Чим характеризується стадія насичення життєвого циклу продукту?
7. Назвіть кількість періодів життєвого циклу природних ресурсів.

Тема 3.2. Методичні підходи до економічної оцінки природних ресурсів

Основні поняття: економічна оцінка природних ресурсів, витратний підхід, результативний підхід, рента.

Теоретичний матеріал.

З переходом економіки до ринкових відносин потреба в оцінці природних ресурсів зростає, оскільки на її основі ресурси природи залучаються в загальну систему економічних відносин. На підставі економічної оцінки природних ресурсів забезпечуватимуться можливості для відображення їх вартості у складі національного багатства країни, ведення державного природно-ресурсного кадастру, обґрунтування ефективності природоохоронних підходів, оцінки розміру втрат, що завдаються природі стихійними явищами й нераціональними методами експлуатації природних ресурсів, економічного регулювання процесів природокористування.

Основні підходи до економічної оцінки природних ресурсів класифікують:

1. Витратний, який передбачає оцінку за величиною затрат на видобуток, освоєння, введення в господарський обіг і використання природних ресурсів. Однак цей підхід не стимулює раціональне природокористування, бо ресурс кращої якості і доступності за використання отримує нижчу оцінку, ніж гірший за якістю ресурс.

2. Результативний, за допомогою якого здійснюється економічна оцінка тих ресурсів, які дають дохід. Недолік в тому, що не всі ресурси за використання дають дохід.

3. Витратно-ресурсний, який ґрунтується на поєднанні витрат на освоєння ресурсів і доходу від їх використання.

4. Рентний, який вважається найбільш об'єктивним, бо кращі ресурси отримують вищу оцінку за однакових витрат.

5. Відтворювальний, за якого економічна оцінка є сукупністю затрат на відтворення ресурсів на певній території.

6. Монопольно-відомчий, який є різновидом затратного. Суть полягає в тому, що розміри платежів мають відповідати фінансовим витратам спеціалізованих установ, які займаються управлінням природними ресурсами.

На сьогодні найбільш поширеними є два підходи до оцінки природних ресурсів: витратний та результативний.

Витратний підхід має в основі облік витрат на господарське освоєння природних ресурсів. Отримані в результаті застосування даного підходу економічні оцінки природних ресурсів враховують суспільно необхідні витрати праці на відтворення кількісних та/або якісних властивостей природних благ, а також їх підготовку до залучення в господарську діяльність.

За витратного підходу враховуються такі характеристики природних ресурсів: кількість джерел (родовищ) ресурсів, їх запаси, доступність для видобування, якісний стан джерела тощо. Економічні оцінки в цьому випадку мають враховувати такі показники:

- витрати, необхідні для розвідки корисних копалин, витрати на освоєння родовищ (підготовка родовищ, створення інфраструктури, необхідної для експлуатації);

- витрати на видобуток природних ресурсів та їх підготовку до використання (збагачення, транспортування);

- витрати на формування супутньої інфраструктури і допоміжних товарів за опосередкованого використання природних благ (зокрема рекреаційних ресурсів);

- витрати на відтворення відновних і частково відновних природних ресурсів (грунти, рослинні й тваринні ресурси, асиміляційний потенціал компонентів середовища тощо), рекультиваційні витрати (відновлення порушених ландшафтів і якості середовища).

Результативний підхід передбачає врахування споживчих властивостей природних ресурсів, тобто їх здатності задовольняти певні потреби. З огляду на це, інтерес становить цінність природного блага (здатність його умовної одиниці задовольняти ту чи іншу потребу) або економічна оцінка його замінності (якою ціною можуть бути компенсовані дані функції або їх втрата за рахунок використання інших ресурсів чи капіталу).

Результативна оцінка природного ресурсу може визначатися двома способами:

1) або за величиною ефекту (доходу), що отримується від використання в економіці одиниці даного блага;

2) або за витратами, необхідними для заміщення даних природних благ: (функцій, які вони виконують) за рахунок застосування інших видів капіталу (ресурсів, фінансових коштів, трудових факторів).

Майже загальноприйнятим критерієм економічної оцінки всіх видів природних ресурсів у більшості досліджень, що провадяться в цій сфері, є диференційна рента. Цей показник акумулює в собі оцінку таких факторів як кількість і місце розташування ресурсів.

Рентна оцінка за своїм значенням дорівнює народногосподарським додатковим витратам, які можуть виникнути через вибуття ресурсу з експлуатації. Ті ресурси, безповоротна втрата яких не супроводжується економічними втратами ні в даний момент, ні в перспективі, одержують нульову оцінку. Позитивну оцінку мають так звані обмежені ресурси, за прикладення суспільної праці до яких виникає диференціальна рента. Методика визначення рентної оцінки ще остаточно не розроблена, відсутні самі рентні оцінки і плата за ресурси з урахуванням ренти. Останнє часом

призводить до того, що ресурси використовуються нераціонально, між відомствами недостатньо погоджено їх використання.

Традиційно вважається, що рента виникає в результаті кращої якості природних ресурсів і їхнього місця розташування. Іноді природну ренту називають надприбутком або залишковим доходом від використання обмежених природних ресурсів, що підраховується як різниця між вартістю виробленої продукції та загальними витратами на їхнє виробництво, включаючи амортизацію основних фондів (відшкодування капіталу) і віддачу на капітал. Дана величина вимірює економічний прибуток, а не залишкову ренту, тому що не враховує прибуток підприємця, який треба включити в дану формулу. Однак зробити це не так просто, тому що прибуток підприємця так само, як і рента, розраховується як залишковий дохід або визначається відповідно до умов ринку. Часто цю величину замінюють нормою віддачі на капітал, тобто не враховують у розрахунках або враховують у вигляді оплати праці управлінців. Далі ця величина капіталізується за прийнятною ставкою відсотка і виходить капітальна оцінка природного ресурсу. Такий підхід є класичним і на сьогодні застосовується для оцінки різних природних ресурсів.

Ще одним своєрідним підходом до оцінки природних ресурсів є розрахунок ціни природного ресурсу на підставі витрат на освоєння угідь. Однак, на відміну від оцінки землі на підставі диференціальної ренти, за такого підходу недораховуються природні, біологічні властивості ґрунту, найвищу оцінку будуть мати угіддя, розташовані в несприятливих умовах, оскільки їх освоєння потребує капіталомісткої підготовки.

Згідно з першим підходом:

$$ОПР_{др} = ДР / E_n,$$

де ОПР_{др} – оцінка природного ресурсу на основі диференціальної ренти;

ДР – диференціальна рента;

E_n – норматив ефективності.

Відповідно другий підхід передбачає:

$$PP_{Bo} = \sum B_o ,$$

де PP_{Bo} – оцінка природного ресурсу за витратами на його освоєння;

B_o – витрати на освоєння даного природного ресурсу.

Очевидно, найбільш прийнятною буде оцінка природного ресурсу за агрегатованим показником:

$$OPR_{DP} = (DP / E_n) / \sum B_o .$$

Як спроба подолання недоліків витратної та рентної концепцій виникла рентно-витратна концепція, яка передбачала оцінку найгіршої одиниці ресурсу за витратами відтворення (залучення до використання), а кожної наступної кращої одиниці ресурсу – шляхом додавання диференційної ренти.

Економічна оцінка природних багатств має врахувати довгострокові народногосподарські результати використання природних ресурсів. Щоб виконати це, необхідно оцінювати всі ресурси на єдиній методологічній основі і враховувати в оцінці потенціальний ефект їх використання, а також з найбільшою повнотою враховувати фактор часу за проведення ресурсооцінних робіт. Тому, очевидно, в «змішану» методику оцінки природних ресурсів слід включати витрати B_1 , B_2 , B_3 , де B_1 – витрати коштів на пошук, освоєння нових (можливо – гірших) ресурсів; B_2 – витрати на розробку способів задоволення потреб у дефіцитних ресурсах за рахунок вторинної переробки відходів і комплексного використання ресурсів; B_3 – витрати на дослідження можливостей відтворювати ресурси штучним шляхом або, якщо це неможливо, створювати їх замітники. Так, в оцінку відновлюваних природних ресурсів, які споживаються, слід включити витрати не лише на розвідку і видобуток, диференціальний дохід, одержаний від їх експлуатації, витрати, спрямовані на попередження шкоди середовищу, а й на їх відтворення (наприклад, на вирощування

лісу). Якщо ж використовуються невідновлювані ресурси, в оцінку слід включати витрати на створення їх заміників.

Оцінку родовища ресурсів за «змішаною» методикою можна назвати повними витратами і позначити через z . Тоді оцінка одиниці природного ресурсу буде розраховуватись за формулою:

$$ОПР_{зм} = z/n + (B_1 + B_2 + B_3)/nt,$$

де $ОПР_{зм}$ – «змішана» оцінка природних ресурсів;

z/n – витрати підприємств (змінні платежі) на використання одиниці природного ресурсу (а);

B_1, B_2, B_3 – витрати майбутніх періодів, які здійснюються підприємствами і акумулюються державою (постійні платежі) за використання одиниці природного ресурсу (b);

n – розмір запасів ресурсу в натуральному вираженні (т, кг тощо);

t – час, через який виникає потреба у витратах B_1, B_2, B_3 .

Витрати а будуть забезпечувати відтворення витрат підприємств і компенсувати шкоду від експлуатації ресурсів. Витрати b дадуть змогу компенсувати втрату ресурсу, в якому суспільне виробництво має потребу. В цих витратах суспільство має постійну потребу. Держава має акумулювати витрати b для вирішення проблем обмеженості ресурсів, їх відтворення тощо. Звичайно, точно визначити розміри цих витрат досить важко, оскільки вони ще остаточно не досліджені. Сферою застосування результатів економічних оцінок природних ресурсів є ведення кадастрів природних ресурсів; аналіз внеску кожного виду ресурсу до складу національного багатства країни; оцінка економічної ефективності функціонування галузей підприємств, організацій, пов'язаних із використанням, відтворенням й охороною природних ресурсів; визначення та формування обґрунтованих нормативів використання природних ресурсів з метою забезпечення максимальної еколого-економічної ефективності суспільного виробництва; формування нормативів економічного стимулювання підприємств й організацій щодо

використання природних ресурсів.

Література.

1. **Бобух, І. М.** Пропорції та перспективи формування національного багатства України [Текст] : монографія / І. М. Бобух. - К. : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2010. - 372 с.
2. **Галушкіна, Т. П.** Еколого-збалансовані пріоритети розвитку територій: концептуальні засади та організаційний механізм [Текст] / Т. П. Галушкіна, Л. М. Грановська. – Одеса, 2009. – 372 с.
3. **Данилишин, Б. М.** Наукові нариси з економіки природокористування [Текст] : монографія / Б.М. Данилишин. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – 280 с.
4. **Хвесик, М. А.** Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка [Текст] / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, П. П. Пастушенко. – К. : Кондор, 2009. – 344 с.
5. **Черевко Г. В.** Економіка природокористування [Текст] : навч. посіб. / Г. В. Черевко, І. В. Черевко, Н. І. Василенька. – Л.: Ліга-Прес, 2012. – 700 с.

Завдання.

1. Із використанням додаткових джерел інформації продовжить заповнення таблиці.

№	Аналіз підходів до економічної оцінки природних факторів	
	Затратний підхід	Результатний підхід
1	Витрати на відновлення	Кількість ресурсу, яку можна видобути та продати
2...5		

2. Визначте основні недоліки існуючих методів оцінки вартості природних ресурсів, які перешкоджають їх ефективному використанню.

Питання для самостійного контролю:

1. В чому полягає мета економічної оцінки природних ресурсів?
2. Як класифікуються основні підходи до економічної оцінки природних ресурсів?
3. Які підходи до оцінки природних ресурсів є найбільш поширеними?
4. Наведіть характеристики природних ресурсів які враховуються за витратного підходу?
5. Назвіть показники, які враховуються при економічній оцінці за витратного підходу?
6. Якими способами може визначатися результативна оцінка природного ресурсу?
7. Наведіть недоліки рентної оцінки природних ресурсів.

Тема 3.3. Місце фінансово-екологічної безпеки в системі регіонального природокористування

Основні поняття: екологічна безпека, економічна безпека, фінансово-екологічна безпека, безпека, система природокористування, регіональний аспект

Теоретичний матеріал.

З підвищенням інтенсивності використання природних ресурсів дедалі більше актуалізується проблема впливу людини, зокрема її екодеструктивної діяльності, на природне середовище. В свою чергу, якість природокористування, що характеризується таким індикатором як рівень екологічної безпеки, визначає потенційні можливості суб'єктів економічної системи до здійснення фінансово-економічної діяльності, та впливає на її результативні показники. В сучасних трансформаційних умовах дедалі частіше спостерігається зближення окремих складових національної безпеки. Беззаперечним та об'єктивним є процес

взаємовпливу та взаємообумовленості екологічної та економічної її складових. При цьому ключову роль у даному процесі відіграє фінансова безпека, як визначальний показник здатності економічної системи до реалізації природоохоронних заходів, спрямованих на підвищення рівня національної безпеки в цілому та окремих її складових

З метою визначення взаємозв'язку безпеки з природокористуванням доцільно розглядати природокористування за системним підходом. Це надає можливість проаналізувати взаємозв'язок фінансово-екологічної безпеки з системою природокористування як з цілісною множиною елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними.

Дотримання стандартів екологічної безпеки виступає метою та головною задачею державного регулювання природокористування. З огляду на те, що державне регулювання природокористування можна розглядати як складову загальної системи природокористування, відповідно і екологічна безпека розглядається на сьогодні як елемент такої системи.

Забезпечення екологічної безпеки регіону нерозривно пов'язано з рівнем його економічної безпеки, оскільки саме він визначає можливість регіону до фінансування природоохоронних заходів та впровадження екологічно безпечних способів введення підприємницької діяльності. Дослідження сутності та значення екологічної і економічної безпеки в дозволило зробити висновок про їх відокремлене між собою функціонування по відношенню до системи регіонального природокористування.

Однак, вважаємо, що сучасні трансформаційні економічні умови, глобалізаційні процеси, що їх супроводжують, зумовлюють необхідність дослідження взаємозв'язку екологічної і економічної безпеки, та розгляду їх у непереривній єдності. При цьому, серед складових економічної безпеки доцільним є зосередження уваги саме на фінансовій її складовій. Так, можливі загрози фінансовій безпеці стримуватимуть розвиток

економіки в цілому та регіонів зокрема, і як наслідок, призведуть до зростання соціальної напруженості та погіршення соціально-екологічних показників. А отже вивчення взаємозв'язку екологічної та фінансової безпеки в системі природокористування за цих умов значно актуалізується

В основі функціонування системи регіонального природокористування під впливом дії традиційно сформованих та інноваційно-орієнтованих факторів природокористування, лежить взаємодія керуючої підсистеми з керованою підсистемою через реалізацію першою функцій регулювання, контролю, інвестування, екологічного страхування, запобігання появи негативних наслідків в результаті діяльності суб'єктів підсистеми. Основними підсистемами системи регіонального природокористування нами виділені наступні:

- підсистема нормативно-інформаційного забезпечення;
- економічна (виробнича) підсистема;
- природна підсистема;
- фінансова підсистема.

Функціонування підсистем регіонального природокористування здійснюється на основі сукупності факторів, функцій та принципів регіонального природокористування.

Підсистема нормативно-інформаційного забезпечення представлена сукупністю нормативно-правових актів, серед яких: Конституція України, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», Повітряний, Земельний, Водний, Лісовий Кодекси, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, які визначають компетенцію суб'єктів системи забезпечення національної безпеки, а також відомчі нормативні акти у формі наказів, директив, положень, інструкцій.

Економічна (виробнича) підсистема передбачає здійснення суб'єктами керуючої підсистеми економічної (виробничо-господарської) діяльності з приводу природокористування.

Фінансова підсистема орієнтована на здійснення фінансового забезпечення функціонування та взаємодії всіх елементів системи регіонального природокористування.

В системі регіонального природокористування органічне місце займає й фінансово-екологічна безпека. Взаємозв'язок фінансово-екологічної безпеки з елементами системи природокористування реалізується в декількох напрямках їх взаємодії:

1) вплив керуючої підсистеми на фінансово-екологічну безпеку шляхом регулювання безпеки органами державного та місцевого самоврядування та реалізації безпеки спеціалізованими фінансово-кредитними інститутами, суб'єктами підприємницької діяльності та домогосподарствами;

2) формування теоретичного базису фінансово-екологічної безпеки на основі принципів природокористування; факторів, що визначають вектор функціонування системи регіонального природокористування; функцій, що реалізуються керуючою системою по відношенню до керованої;

3) основні засади теоретичного базису та методичного апарату побудовані на основі законодавчих актів підсистеми нормативно-інформаційного забезпечення;

4) в основі оцінки показників фінансово-екологічної безпеки лежить узгодження фінансової підсистеми, з одного боку, з економічною та природною у сукупності, з іншого боку.

5) практична реалізація фінансово-екологічної безпеки можлива за умов повного, своєчасного та надійного фінансування, яке забезпечує фінансова підсистема природокористування.

Література:

1. **Барановський, О. І.** Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) [Текст] / О. І. Барановський. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 759 с.
2. **Буркинський, Б. В.** Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития [Текст] / Б. В. Буркинський, В. Н. Степанов, С. К. Харичков. – Одесса : Фенікс, 2005. – 575 с.
3. **Губський, Б. В.** Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення [Текст] : монографія / Б. В. Губський. – К. : ДП «Укрархбудінфор», 2001. – 122 с.
4. **Єрмошенко, М. М.** Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення [Текст] / М. М. Єрмошенко. — К. : Київ. нац. торговельно-економічний ун-т, 2001. – 309 с.
5. **Лазор, О. Я.** Державне управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні: організаційно-правові засади [Текст] : монографія / О. Я. Лазор. – Л. : Ліга-Прес, 2003. – 541 с.

Завдання:

1. Із використанням додаткових джерел інформації продовжить заповнення таблиці.

Аналіз впливу індикаторів екологічної безпеки на фінансову безпеку			
№		Позитивний ефект	Негативний ефект
1	Суб'єкти підприємницької діяльності		
2	Органи місцевого самоврядування		
3	Домогоспо-дарства		

2. Які висновки можна зробити на основі аналізу взаємозв'язку індикаторів екологічної та фінансової безпеки в розрізі основних суб'єктів, що функціонують в системі природокористування?

Питання для самостійного контролю:

1. Дати визначення «фінансова безпека».
2. Назвіть основні підсистемами системи регіонального природокористування.
3. Дати визначення «екологічна безпека».
4. Сукупністю яких нормативно-правових актів представлена підсистема нормативно-інформаційного забезпечення?
5. Що передбачає економічна (виробнича) підсистема?
6. На що орієнтована фінансова підсистема?
7. В яких напрямках реалізується взаємозв'язок фінансово-екологічної безпеки з елементами системи природокористування?

Розділ 4. Регіональне управління раціональним природокористуванням

Тема 4.1. Регіональна екологічна політика

Основні поняття: екологічна політика, регіональна екологічна політика, державна екологічна політика, екологічні проблеми регіону, сталий розвиток.

Теоретичний матеріал.

Регіональна екологічна політика держави є органічною складовою національної екологічної політики. Від вирішення регіональних екологічних проблем певною мірою залежить соціально-економічна стабільність в Україні. Для реалізації регіональної екологічної політики

використовуються такі механізми: законодавчо-правовий, управлінський, економічний, громадсько-просвітницький. При загальній спрямованості державної стратегії переходу на засади сталого розвитку особливої актуальності набуває управління охороною довкілля, раціональним використанням природних ресурсів та безпекою життєдіяльності людини. Його значущість зростає в умовах децентралізації управління та підвищення ролі соціально-економічного розвитку регіонів. У зв'язку з цим в умовах трансформації економічної системи виникає потреба у розробці нової державної екополітики на різних рівнях управління.

В «Концепції державної регіональної політики», яка затверджена Указом Президента України від 25 травня 2001 року № 341/2001, визначена “Необхідність прискореного поступу України на шляху сталого розвитку, економічного зростання, поєднаного з активною соціальною політикою держави, демократизацією усіх складових суспільного життя, потребує формування якісно нової державної регіональної політики”. Пропорційність і збалансованість розвитку регіонів і України не забезпечується через відсутність екологічної компоненти в Концепції державної регіональної політики. Тому екологічна політика як складова державної регіональної політики повинна стати пріоритетним напрямком в системі управління навколишнім природним середовищем. Наступним етапом для забезпечення стійкого, тобто економічно ефективного і екологічно безпечного природокористування є необхідність в трансформації механізмів її реалізації.

Зміст регіональної екологічної політики розглядається в двох аспектах. Перший – це екологічна політика держави по відношенню до регіонів (державна регіональна екологічна політика), другий – екологічна політика, яка здійснюється регіонами. Перша реалізується центральними органами державної влади, друга – місцевими органами влади і самоврядування. В цьому плані значну роль відіграє розмежування повноважень між різними гілками влади у сфері природокористування і

охорони навколишнього природного середовища.

Державна регіональна екологічна політика базується на таких принципах:

- конституційність та законність - реалізація політики здійснюється відповідно до Конституції та законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України на засадах чіткого розподілу завдань, повноважень та відповідальності між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;
- забезпечення унітарності України та цілісності її території, включаючи єдність економічного простору на всій території держави, її грошово-кредитної, податкової, митної, бюджетної систем;
- поєднання процесів централізації та децентралізації влади, гармонізація загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів;
- максимальне наближення послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, до безпосередніх споживачів;
- диференційованість надання державної підтримки регіонам відповідно до умов, критеріїв та строків, визначених законодавством;
- стимулювання тісного співробітництва між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у розробленні та реалізації заходів щодо регіонального розвитку.

Основними критеріями для розмежування повноважень державних і місцевих органів в галузі охорони навколишнього середовища можна назвати:

- джерела фінансування заходів по охороні навколишнього природного середовища;
- статус природних ресурсів (загальнодержавного або місцевого значення);
- масштаби впливу на навколишнє природне середовище (транснаціональний, міжрегіональний, регіональний, місцевий рівень,

якому підлягає територія).

Необхідно виділити і місцевий (базовий) рівень екологічної політики у складі регіональної політики та здійснити необхідні інституційні перетворення з метою формування нового правового і економічного регулювання взаємодії державних органів різних рівнів і природокористувачів. При цьому діяльність законодавчих і виконавчих органів влади повинна бути сконцентрована на вирішенні наступних проблем:

- ефективне використання природно-ресурсного потенціалу країни;
- перехід до сталого розвитку України з врахуванням екологічних і природно-рекреаційних умов конкретних територій;
- підтримка мінімально необхідного рівня екологічної безпеки на різних рівнях;
- активна участь різних верств населення і соціальних груп у реалізації державної екологічної політики, в тому числі на регіональному рівні.

Організаційні принципи охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів України до функцій регіонального рівня відносять вирішення наступних питань:

- регулювання використання природних ресурсів місцевого значення;
- визначення нормативів забруднення навколишнього природного середовища (встановлення ГДВ, ГДС та розміщення відходів);
- впровадження економічного механізму природокористування; проведення моніторингу та обліку об'єктів природокористування і забруднення довкілля;
- проведення державної екологічної експертизи;
- здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;

- розроблення програм впровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація інвестиційної політики;
- інформування населення та заінтересованих установ і організацій з екологічних питань.

До функцій місцевого рівня управління належить вирішення наступних питань:

- проведення локального та об'єктного моніторингу;
- здійснення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- організація розробки місцевих екологічних програм та проектів.

Пріоритетними шляхами вирішення цих завдань є вдосконалення державного регулювання у сфері соціально-економічного розвитку регіонів, відповідних правових, організаційних, економічних та інших механізмів, а також підвищення ролі та відповідальності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за вирішення покладених на них повноважень та завдань.

Розробка стратегії управління розвитком регіону базується на ключових напрямках екологобезпечної політики і потребує істотної адаптації існуючих у нашій країні норм і вимог до загальноєвропейських стандартів.

Література:

1. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 року № 2818-VI [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
2. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р. № 1602-III [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 25. – Ст. 195.
3. **Кравців, В.С.** Регіональна екологічна політика в Україні та механізми її реалізації [Текст] / В. С. Кравців. – Л. : Інститут регіональних досліджень

НАН України, 2007. – 72 с.

4. Основи стійкого розвитку [Текст] : навчальний посібник / заг. ред. Л. Г. Мельника. – Суми: Університетська книга, 2005. – 654 с.

5. **Топчієв, О. Г.** Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики [Текст] : навчально-методичний посібник / О. Г. Топчієв, Т. М. Безверхнюк, З. Т. Тітенко. – Одеса, 2005. – 223 с.

Завдання:

1. Із використанням додаткових джерел інформації продовжить заповнення таблиці.

№	Нормативно-правова база для розроблення стратегій регіональної екологічної політики в Україні
1	Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 року № 2818-VI.
2...10	

2. Провести огляд сучасних вимог регіональної екологічної політики, яка реалізується, зокрема, у країнах ЄС.

Питання для самостійного контролю:

1. Назвіть основні механізми реалізації регіональної екологічної політики.
2. На яких принципах базується Державна регіональна екологічна політика?
3. Назвіть основні критерії для розмежування повноважень державних і місцевих органів в галузі охорони навколишнього середовища.
4. Вирішення яких питань відносяться до функцій регіонального рівня охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів України?
5. Вирішення яких питань відносяться до функцій місцевого рівня охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів України?

6. Сформулюйте основні напрями подальшого розвитку законодавчо-нормативної бази у сфері екологічної безпеки регіону.
7. На чому базується розробка стратегії управління розвитком регіону?

Тема 4.2. Теоретико-прикладні підходи до розробки регіональних екологічних програм як інструменту реалізації екологічної політики

Основні поняття: екологічна політика, регіональні програми природоохоронного спрямування, екологічні плани, екологічні програми, стратегія регіонального розвитку.

Теоретичний матеріал.

Екологічна політика реалізується як через виконання спеціально розроблених екологічних планів дій або програм, так і через інтегрування екологічної складової у загальні програми розвитку або регіональні плани дій. Екологічні програми є різновидом державних цільових програм, правові засади розроблення, затвердження та виконання яких закріплені Законом України від 18.03.2004р. «Про державні цільові програми». Метою екологічних програм, як закріплено в статті 3 цього закону, є здійснення загальнодержавних природоохоронних заходів, запобігання катастрофам екологічного характеру та ліквідація їх наслідків.

Державне стимулювання розвитку регіонів здійснюється відповідно до основ державної регіональної політики, державних програм економічного і соціального розвитку України, законів про Державний бюджет України, загальнодержавних програм, інших законів та актів законодавства України, а також програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, місцевих бюджетів.

З метою забезпечення реалізації державної політики щодо стимулювання розвитку регіонів затверджуються: Державна стратегія

регіонального розвитку, регіональні стратегії розвитку. Ці стратегії є базовим, рамковим документом для ефективного впровадження принципів і механізмів стратегічного управління розвитком регіону.

Практичне запровадження інструментів державної підтримки регіонів реалізується через укладення та виконання угод щодо регіонального розвитку. Угоди дають можливість започаткувати на довгостроковій основі нові стосунки між центром та регіонами щодо вирішення проблем територіального розвитку.

Методичною основою розробки Програм на місцевому рівні є Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (від 23 березня 2000 р.).

Екологічні програми є різновидом державних цільових програм, правові засади розроблення, затвердження та виконання яких закріплені Законом України від 18.03.2004. «Про державні цільові програми».

Метою екологічних програм, як закріплено в статті 3 цього закону, є здійснення загальнодержавних природоохоронних заходів, запобігання катастрофам екологічного характеру та ліквідація їх наслідків. Відповідно вимогам Закону України «Про державні цільові програми», «Порядку розроблення та виконання державних цільових програм», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 № 106 .

Разом з тим в кожному регіоні на виконання різних Державних цільових програм існують цільові регіональні програми природоохоронного спрямування.

Типова структура програми включає: характеристику проблеми, основні цілі та завдання, систему заходів, ресурсне забезпечення, механізм реалізації, організаційний аспект, способи управління та контролю за ходом її реалізації, а також оцінку ефективності та соціально-економічних наслідків від реалізації програми.

Орієнтиром при виборі стратегічних цілей регіональних програм повинні бути стратегічні цілі зазначені в Основних засадах (стратегії)

державної екологічної політики України на період до 2020 року. Розробка регіональних програм - цілеспрямований процес мобілізації всіх можливостей регіонів різних рівнів. Важливе значення має проведення SWOT-аналізу, який передбачає оцінку сильних внутрішніх сторін - існуючих особливостей регіону; слабких внутрішніх сторін (проблем), які ускладнюють вирішення проблеми; зовнішніх сприятливих можливостей та зовнішніх потенційних загроз - несприятливих ситуацій, які можуть виникнути в майбутньому.

Важливою умовою розробки зазначених програм, є необхідність врахування міжнародних норм, виконання вимог міжнародних угод, договорів, конвенцій, учасником яких є Україна.

Для кожного регіону характерний свій специфічний набір екологічних проблем. Політика, економіка і технології повинні враховувати екологічний стан всіх регіонів країни. Сьогодні в Україні переважає спрощена антропогенна концепція відношення до навколишнього природного середовища та його ресурсів де домінує споживацьке відношення до природних ресурсів, а діяльність щодо управління регіонами в діяльність щодо розподілу природних ресурсів. З цією метою Мінприроди України був розроблений спеціальний документ - Методичні рекомендації з підготовки, погодження та затвердження Місцевих планів дій з охорони навколишнього природного середовища (МПДОНПС), проект яких розміщено наразі на сайті Міністерства.

Так, розробка Планів дій з охорони навколишнього середовища (ПДОНС), покликана прискорити реалізацію стратегічних міжнародних екологічних угод, розроблених регіональних і національних програм на конкретних регіональних, місцевих та локальних територіях.

“Місцевий план дій з охорони навколишнього середовища” – документ, план дій (організаційних, технічних та ін.), які спрямовані на покращення стану навколишнього середовища (природного, техногенного, соціального), з метою зменшення загрози стану здоров’я

людини, природному середовищу та якості життя в конкретній громаді.

План дій з охорони навколишнього середовища повинен базуватися на наступних етапах:

- формування спільного бачення громади;

- оцінка екологічних проблем;

- встановлення пріоритетів;

- визначення найбільш прийнятних стратегій, орієнтованих на особливо важливі питання;

- здійснення дій, спрямованих на досягнення поліпшення стану навколишнього середовища і здоров'я населення.

Планування екологічної політики незалежно від рівня регіонального, територіального, місцевого повинно базуватися на комплексному підході, тобто на основі всебічного вивчення природних, соціальних, економічних, екологічних, історико-культурних та інших факторів.

Мета місцевого екологічного управління полягає, таким чином, не тільки у виконанні формальних еколого-економічних функцій, а й у створенні та підтримці функціонування неформальної системи місцевих екологічних ініціатив, екологічного самоврядування та формування завдань щодо соціального, економічного та екологічного розвитку як триєдиного процесу.

Головними завданнями на регіональному рівні є:

- розроблення та виконання середньострокових регіональних планів дій з охорони навколишнього природного середовища як основного інструменту реалізації національної екологічної політики на регіональному рівні;

- врахування положень нової державної екологічної політики в рамках розробки програм соціального та економічного розвитку та поступової трансформації їх в програми соціального, економічного та екологічного розвитку;

- впровадження екологічної складової в стратегічні документи

розвитку міст та регіонів, урахування вимог Ольборзької хартії під час проведення оцінки регіональних програм соціального та економічного розвитку, перегляд до 2020 року генеральних планів розвитку великих міст з метою імплементації положень зазначених міжнародних документів;

розвиток партнерства "громадськість – влада – бізнес" на регіональному рівні з метою забезпечення до 2020 року соціальних та екологічних стандартів екологічно безпечного проживання населення;

зменшення негативного впливу процесів урбанізації на навколишнє природне середовище, припинення руйнування навколишнього природного середовища у межах міст, підвищення показників озеленення та територій зелених насаджень загального користування, зниження до 2020 року рівня забруднення атмосферного повітря, водойм, шумового та електромагнітного забруднення;

більш ефективно використовувати економічні інструменти поліпшення стану та охорони навколишнього природного середовища на всіх ієрархічних рівнях;

реформувати інституціональну базу охорони навколишнього середовища й управління природними ресурсами;

постійно впроваджувати політику попередження забруднень і оздоровлення довкілля як у масштабі держави, так і окремо взятих регіонів.

Література:

1. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 року № 2818-VI [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
2. Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку» від 29.07.2002 р. № 224 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/spart09/inx09341.htm>

3. Экономика природопользования [Текст] / ред. : Л. Хенса, Л.Мельника, Э. Буна. – К. : Наукова думка, 1998. – 480 с.
4. Стратегія екологічної безпеки (регіональний контекст) [Текст] / ред. : М. І. Долішнього, В. С. Кравціва. – Л. : Інститут регіональних досліджень НАН України, 1999. – 243 с.
5. **Буркинский, Б. В.** Экологизация политики регионального развития [Текст] / Б. В. Буркинский, Н. Г. Ковалева. – Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2002. – 328 с.

Завдання.

1. Із використанням додаткових джерел інформації продовжить заповнення таблиці.

№	Перелік Державних (цілевих) програм	
	Назва державної (цільової) програми	Коли та яким документом затверджена
1	Загальнодержавна програма "Питна вода України" на 2006 - 2020 роки	Закон України від 3 березня 2005р. № 2455-IV
2...10		

2. Визначте основні недоліки реалізації державних і регіональних програм розвитку, які перешкоджають ефективному використанню програм як дієвого інструменту впровадження екологічної політики відноситься.

Питання для самостійного контролю:

1. Що є основною метою екологічних програм?
2. Яким органом влади затверджується Державна стратегія регіонального розвитку?
3. Яким органом влади затверджується регіональні стратегії розвитку?
4. Що входить до типової структури регіональної екологічної програми?

5. Назвіть основні етапи створення планів дій з охорони навколишнього середовища.
6. На чому повинно базуватися планування екологічної політики?
7. В чому полягає мета місцевого екологічного управління?

Тема 4.3. Організаційно-економічний механізм регулювання раціонального природокористування при реалізації політики сталого розвитку

Основні поняття: раціональне природокористування, сталий розвиток, державне регулювання природокористуванням, економічні механізми раціонального природокористування.

Теоретичний матеріал.

Регулювання раціонального природокористування виступає реальним механізмом включення природозахисної політики у функціонування господарських систем. Особливо актуально його задачі виявляються в період при переході до ринкових відносин.

Механізм державного регулювання природокористування ґрунтується на системній основі і спрямований поєднувати при необхідності як нормативні підходи, так і прямі та опосередковані заходи впливу на довкілля і здоров'я населення. Сутність регулювання у сфері природокористування полягає у функціонуванні організації, мотивації і координації, плануванні, прогнозуванні, аналізу, обліку і контролю та інших видів виконавчо-розпорядчої діяльності.

Для забезпечення раціонального природокористування використовують організаційно-економічний механізм, що розглядається як сукупність прийомів, методів, інструментів та важелів, за допомогою яких регулюється процес комплексності.

Організаційно-економічний механізм є засобом зв'язку між

об'єктивними законами та суб'єктивною антропогенною діяльністю. Організаційні механізми складаються з двох блоків: правового та управлінського. До основних елементів першого належать: низка нормативно-правових документів, постанов, декретів та указів уряду; розпоряджень відповідних міністерств і відомств. Основними елементами другого блоку виступають: моніторинг довкілля та природних ресурсів; інформаційне забезпечення; екологоорієнтована експертиза та аудит; маркетинг, інфраструктура та послуги тощо.

Економічний механізм, як комплекс спонукальних інструментів для управління економічною поведінкою суб'єктів природокористування, спрямований на досягнення еколого-економічної збалансованості функціонування суспільного виробництва; забезпечення якісного стану довкілля; раціонального природокористування. Цей механізм складається з регулюючого та штрафного блоків.

До першого належать: оцінка рівня використання ресурсів, планування, фінансування та стимулювання комплексного використання природних ресурсів, наявність сертифікатів і стандартів, підвищення податки на екологічно небезпечну продукцію.

Оцінка раціонального природокористуванням включає аналіз та оцінку наявності природних ресурсів в регіонах, рівень їх використання. Планування раціонального природокористування містить: встановлення нормативів плати за використання природних ресурсів; встановлення лімітів використання ресурсів; створення програми комплексного використання та відтворення природних ресурсів. Фінансування зазначеним природокористуванням передбачає: плату за комплексне використання природних ресурсів; умови оренди природних ресурсів; встановлення розмірів податків за використання чи оренду природних ресурсів; розподіл платежів за використання природно-ресурсного потенціалу.

Для стимулювання впровадження раціонального

природокористування доцільно застосування системи пільг при оподаткуванні для реалізації заходів щодо використання природних ресурсів; встановлення позичкових цін для реалізації заходів із забезпечення даного природокористування та надання можливостей отримання природних ресурсів під заставу. Штрафний блок може включати штрафні санкції за порушення правил і норм у використанні природно-ресурсного потенціалу, штрафні платежі за встановлення лімітів.

Для ефективного функціонування економічного механізму необхідні: науково-практична основа, закладена в цільових програмах; правова база; фінансова основа, яка діє через систему рентних платежів та податкову систему; організаційна структура по усій вертикалі влади та інформаційне і кадрове забезпечення.

Практика державного і господарського управління та існуючий економічний механізм дотепер не спираються на чітку наукову концепцію рентних відносин і адекватну рентну складову цього механізму. Відсутні і законодавчі акти, що містили б наукові принципи та правові норми обліку ренти, засновані на світовому досвіді нормативи її розподілу між суб'єктами господарювання та державою. Тому виникає доцільність оновлення економічного механізму природокористування, який зможе забезпечити більш високі темпи та значну стабільність економічного росту, приводячи до підвищення добробуту населення країни чи регіону при впровадженні комплексного природокористування, що сприятиме стабілізації еколого-економічній ситуації, який повинен містити: сукупність взаємозалежних фінансово-економічних способів; систему державного контролю і регулювання, що відповідають вимогам зниження матеріало- та енергоємності виробництва, сфери послуг, побуту; політику ціноутворення; фінансову та інвестиційну підтримку ресурсозбереження на державному і регіональному рівнях. Вимоги сталого розвитку висувають нові правила до використання природних ресурсів і доводять необхідність організаційно-економічного механізму комплексного

природокористування.

Організаційно-економічний механізм приводиться в дію за допомогою системи спеціальних регуляторів, які включають: нормативно-правові, адміністративно-організаційні та економічні. Всі перелічені регулятори можуть діяти як окремо, так і в єдиній системі, але при останньому варіанті досягається найефективніший результат.

Нормативно-правові – регулюють процес природокористування на основі дії загальнодержавного законодавства. Відповідно до останнього, нормування природокористування виконується з метою збалансованого використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки населення. Правові норми «визначають порядок споживання об'єктів природи з метою використання їх корисних властивостей».

Економічні, згідно існуючому законодавству, виступають у якості плати за природні ресурси та економічної відповідальності природокористувачів. В наш час існують такі види економічних регуляторів (платежів): плата за природокористування, плата за забруднення, плата за екологічні порушення та компенсація за нанесені збитки. Поряд з цим, діють також економічні стимули у застосуванні природоохоронних заходів та штрафні санкції

Адміністративно-організаційні регулятори обумовлені дією попередніх двох. При активно функціонуючій законодавчо-нормативній системі та економічних важелях, доцільним виступає становлення моніторингових досліджень, планування і прогнозування діяльності ресурсокористувачів у природокористуванні, а також повноцінно діють контролюючі органи за раціональним використанням природних ресурсів.

На основі вищеподаного можна визначити основні завдання організаційно-економічного механізму раціонального природокористування, до яких входять:

забезпечення умов для формування максимально можливих

фінансових ресурсів за використання та охорону природних ресурсів;

встановлення раціонального механізму розподілу і використання фінансових ресурсів природокористування та охорони довкілля;

організація стимулювання і регулювання процесу природокористування фінансовими методами;

створення ефективної дієвої системи управління фінансами раціонального природокористування;

реалізація державних інвестиційних програм щодо раціонального природокористування.

Література:

1. **Барановський, В.** Стратегічні аспекти та пріоритети сталого (збалансованого, гармонійного) розвитку [Текст] / В. Барановський // Український науково-інформаційний журнал. – 2004. – № 2. – С. 12 – 13.
2. **Буркинський, Б. В.** Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития [Текст] / Б. В. Буркинський, В. Н. Степанов, С. К. Харичков. – Одесса : Фенікс, 2005. – 575 с.
3. **Гейко, Л. М.** Государственное регулирование экономики [Текст] : учеб. пособие / Л. М. Гейко, В. П. Марущак. – Одесса: ВМВ, 2006. – 280 с.
4. **Комарницький, В. М.** Екологічне право [Текст] : навчальний посібник / В. М. Комарницький, В. І. Шевченко, С.В. Єлькін. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. - 224 с.
5. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 880-р. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show>.

Завдання:

1. Із використанням додаткових джерел інформації продовжить заповнення таблиці.

№	Фактори регулювання раціонального природокористування	
	Зовнішні	Внутрішні
1	Національні і світові стандарти регуляторної політики	Природно-ресурсний потенціал регіону
2...6		

2. Розкрийте сутність системи державного регулювання як необхідної умови існування раціонального природокористування.

Питання для самостійного контролю:

1. В чому полягає механізм державного регулювання природокористування?
2. Що являє собою організаційно-економічний механізм раціонального природокористування?
3. Назвіть складові організаційного механізму раціонального природокористування.
4. Назвіть складові економічного механізму раціонального природокористування.
5. За допомогою якої системи приводиться в дію організаційно-економічний механізм раціонального природокористування?
6. Що містить в собі планування раціонального природокористування?
7. Назвіть основні завдання організаційно-економічного механізму раціонального природокористування.

Список літератури

1. **Балджи, М. Д.** Основи діагностики комплексного природокористування: регіональний вимір [Текст] : монографія / М. Д. Балджи, С. К. Харічков. – Одеса : ІПРЕД НАН України, 2008. – 144 с.
2. **Бакланов П. Я.** Региональное природопользование: методы изучения, оценки, управления [Текст] / П. Я. Бакланов, П. Ф. Бровко, Т. Ф. Воробьева. – М. : Логос, 2002. – 160 с.
3. **Барановський, В.** Стратегічні аспекти та пріоритети сталого (збалансованого, гармонійного) розвитку [Текст] / В. Барановський // Український науково-інформаційний журнал. – 2004. – № 2. – С. 12 – 13.
4. **Бобух, І.М.** Пропорції та перспективи формування національного багатства України [Текст] : монографія / І. М. Бобух. - К. : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2010. - 372 с.
5. **Божьева, Т. Г.** Региональное природопользование [Текст] : учебное пособие. / Т. Г. Божьева, О. В. Денисенко, А. В. Евсеев ; ред. А.П. Капица. – М. : Издательство Московского университета, 2003. – 306 с.
6. **Буркинский, Б. В.** Экологизация политики регионального развития [Текст] / Б. В. Буркинский, Н. Г. Ковалева – Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2002. – 328 с.
7. **Буркинский, Б. В.** Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития [Текст] / Б. В. Буркинский, В. Н. Степанов, С. К. Харичков. – Одесса: Фенікс, 2005. – 575 с.
8. Земельний кодекс України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
9. Водне господарство в Україні [Текст] / ред. А. В. Яцика, В. М. Хорєва. – К. : Генеза, 2000. – 455 с.
10. Водний кодекс України [Текст] // Відомості Верховної Ради

України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.

11. **Галушкіна, Т. П.** Еколого-збалансовані пріоритети розвитку територій: концептуальні засади та організаційний механізм [Текст] / Т. П. Галушкіна, Л. М. Грановська. – Одеса, 2009. – 372 с.
12. **Гейко, Л. М.** Государственное регулирование экономики [Текст] : учеб. пособие / Л. М. Гейко, В. П. Марущак. – Одесса: ВМВ, 2006. – 280 с.
13. **Генсірук, С. А.** Регіональне природокористування [Текст] / С. А. Генсірук. – Л. : Світ, 1992. – 336 с.
14. **Грома, В. Д.** Природні ресурси та загальна характеристика господарства України [Текст] / В. Д. Грома, Т. М. Назаренко. – Х. : Основа, 2015. - 80 с.
15. **Губський, Б. В.** Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення [Текст] : монографія / Б. В. Губський. – К. : ДП «Укрархбудінфор», 2001. – 122 с.
16. **Гуцуляк, Ю. Г.** Управління земельними ресурсами в умовах ринкової економіки [Текст] / Ю. Г. Гуцуляк. – Чернівці : Прут, 2002. – 124 с.
17. **Данилишин, Б. М.** Наукові нариси з економіки природокористування : монографія / Б. М. Данилишин. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – 280 с.
18. **Єрмошенко, М. М.** Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення [Текст] / М. М. Єрмошенко. – К. : Київ. нац. торговельно-економічний ун-т, 2001. – 309 с.
19. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р. № 1602-III [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 25. – Ст. 195.
20. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня

- 2010 року № 2818-VI [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
21. Земельний кодекс України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
22. Закон України про екологічну експертизу [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 54.
23. **Комарницький, В. М.** Екологічне право [Текст] : навчальний посібник / В. М. Комарницький, В. І. Шевченко, С.В. Єлькін. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. - 224 с.
24. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 880-р. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show>.
25. **Кораблева, А. И.** Экологическая экспертиза и экологическая инспекция [Текст] / А. И. Кораблева, Л. Г. Чесанов, Г. И. Долгова. – Днепропетровск : Полиграфист, 2002. – 220с.
26. **Кравців, В. С.** Регіональна екологічна політика в Україні та механізми її реалізації [Текст] / В. С. Кравців. – Л. : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2007. – 72 с.
27. **Лазор, О. Я.** Державне управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні: організаційно-правові засади [Текст] : монографія / О. Я. Лазор. – Л. : Ліга-Прес, 2003. – 541 с.
28. Лісовий кодекс України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.
29. **Мельник, Л. Г.** Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням [Текст] : навчальний посібник / Л. Г. Мельник, М. К. Шапочка. - Суми : Університетська книга, 2008. - 758 с.
30. Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування

регіональних стратегій розвитку» від 29.07.2002 р. № 224 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.uazakon.com/document/spart09/inx09341.htm>

31. Національні доповіді про стан навколишнього природного середовища України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/dopovidi/nacdopovidi>
32. **Нестеров, П. М.** Экономика природопользования и рынок [Текст] / П. М. Нестеров, А. П. Несторова. – М. : Закон и право, ЮНИТИ, 1997. – 413 с.
33. **Новошинська, Л. В.** Міжнародний маркетинг [Текст] : навчальний посібник / Л. В. Новошинська. – К. : ЦНЛ, 2004. – 176 с.
34. Основи стійкого розвитку [Текст] : навчальний посібник / заг. ред. Л. Г. Мельника. – Суми: Університетська книга, 2005. – 654 с.
35. **Паньків, З. П.** Земельні ресурси [Текст] : навчальний посібник / З. П. Паньків. – Л. : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 272 с
36. Регіональна економіка та природокористування [Текст] : навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / А. П. Голіков, О. Г. Дейнека, Л. О. Позднякова, П. О. Черномаз ; ред. А. П. Голікова. - 2-ге вид. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 352 с.
37. Розміщення продуктивних сил України [Текст] : навчально-методичний посібник / ред. : С. І. Дорогунцова, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник [та ін.]. – К. : КНЕУ, 2000. – 364 с.
38. **Сафранов, Т. А.** Екологічні основи природокористування [Текст] : навчальний посібник / Т. А. Сафранов. – Л. : Новий Світ-2000, 2003. – 247 с.
39. **Семенов, В. Ф.** Екологізація економіки регіону [Текст] : навч. посібник / В. Ф. Семенов. – Одеса : Оптимум, 2003. – 238 с.
40. **Синякевич, І. М.** Економіка лісокористування [Текст] : підручник / І. М. Синякевич. – Л. : УкрДЛТУ. – 2000. – 402 с.

41. **Синякевич, І. М.** Екологічна і лісова політика [Текст] / І. М. Синякевич. – Л. : УкрДЛТУ. – 2001. – 202 с.
42. Стратегія екологічної безпеки (регіональний контекст) [Текст] / ред. : М. І. Долішнього, В. С. Кравціва. – Л. : Інститут регіональних досліджень НАН України, 1999. – 243 с.
43. **Ступень, М.Г.** Вдосконалення використання земель населених пунктів в умовах ринку [Текст] : монографія / М. Г. Ступень, М. Д. Лесечко. – Л. : Львів. регіон. ін-т держ. Управління, 2004. – 238 с.
44. **Топчієв, О.Г.** Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики [Текст] : навчально-методичний посібник / О. Г. Топчієв, Т. М. Безверхнюк, З. Т. Тітенко. – Одеса, 2005. – 223 с.
45. Формирование хозяйственных решений [Текст] / В. М. Хобта [и др.]. – Донецк : Каштан, 2003. - 416 с
46. **Хвесик, М. А.** Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка [Текст] / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, П. П. Пастушенко. – К. : Кондор, 2009. – 344 с.
47. **Царенко, О. М.** Основи екології та економіки природокористування [Текст] / О. М. Царенко, О. О. Несветов, М. О. Кабацький. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 400 с.
48. **Черевко Г. В.** Економіка природокористування [Текст] : навч. посіб. / Г. В. Черевко, І. В. Черевко, Н. І. Василенька. – Л.: Ліга-Прес, 2012. – 700 с.
49. Экономика природопользования [Текст] / ред. : Л. Хенса, Л.Мельника, Э. Буна. – К. : Наукова думка, 1998. – 480 с.

Контрольні тести

1. Напрямок природокористування, який передбачає поліпшення природного середовища, тобто збереження оптимальних екологічних умов у великих містах, населених пунктах, рекреаційних зонах:

- а) екологічний;
- б) природоохоронний;
- в) заповідний;
- г) раціональний.

2. Напрямок природокористування, який базується на принципах збереження і підвищення ресурсного потенціалу та раціонального використання природних багатств:

- а) екологічний;
- б) ресурсний;
- в) раціональний
- г) природоохоронний.

3. Напрямок природокористування, який має на меті виявлення заповідних територій і створення заповідників, заказників, пам'яток природи, природних і національних парків та інших природних комплексів рекреаційного характеру та захисних екосистем:

- а) екологічний;
- б) природоохоронний;
- в) заповідний;
- г) ресурсний.

4. Використання яких ресурсів можливе тільки один раз, і воно неминуче призводить до виснаження їх запасів, а поповнення цих запасів неможливе, оскільки відсутні умови, в яких вони виникли багато мільйонів років назад, або відбувається дуже повільно:

- а) вичерпних;

- б) невичерпних;
- в) відновлюваних;
- г) невідновлюваних.

5. Ці ресурси можуть відтворюватися в природних процесах і підтримуватися у деякій постійній кількості, визначеній рівнем їх щорічного відтворення і споживання:

- а) вичерпних;
- б) невичерпних;
- в) відновлюваних;
- г) невідновлюваних.

6. До невідновлюваних ресурсів належать:

- а) багатства надр (горючі копалини, металічні та неметалічні корисні копалини);
- б) ґрунти, рослинність, тваринний світ, а також деякі мінеральні ресурси, наприклад, солі, що осідають в озерах і морських лагунах;
- в) кліматичні і гідрологічні, сонячна енергія, дощові опади;
- г) кінетична енергія вітру і морського прибою, потенційна енергія рік і морських припливів, вода як речовина і засіб транспортування.

7. До відновлюваних ресурсів належать:

- а) багатства надр (горючі копалини, металічні та неметалічні корисні копалини);
- б) ґрунти, рослинність, тваринний світ, а також деякі мінеральні ресурси, наприклад, солі, що осідають в озерах і морських лагунах;
- в) кліматичні і гідрологічні, сонячна енергія, дощові опади;
- г) кінетична енергія вітру і морського прибою, потенційна енергія рік і морських припливів, вода як речовина і засіб транспортування.

8. До невичерпних природних ресурсів належать:

- а) багатства надр (горючі копалини, металічні та неметалічні корисні копалини);
- б) ґрунти, рослинність, тваринний світ, а також деякі мінеральні

ресурси, наприклад, солі, що осідають в озерах і морських лагунах;
в) кліматичні і гідрологічні, сонячна енергія, дощові опади;
г) кінетична енергія вітру і морського прибою, потенційна енергія рік і морських припливів, вода як речовина і засіб транспортування.

9. Об'єктом регіонального природокористування виступає:

- а) багатокomпонентна природна, в тому числі природно-ресурсна, система, на яку спрямовані впливи людини;
- б) регіони, тобто великі території країни з більш або менш однорідними природними умовами і характерною направленістю розвитку виробничих сил;
- в) територіальні соціально-економічні системи та їх компоненти;
- г) процес природокористування.

10. Суб'єктом регіонального природокористування виступає:

- а) багатокomпонентна природна, в тому числі природно-ресурсна, система, на яку спрямовані впливи людини;
- б) регіони, тобто великі території країни з більш або менш однорідними природними умовами і характерною направленістю розвитку виробничих сил;
- в) територіальні соціально-економічні системи та їх компоненти;
- г) процес природокористування.

11. Засіб виявлення негативних впливів господарської діяльності на навколишнє середовище, або виявлення відповідності проекту вимогам охорони навколишнього середовища, або забезпечення охорони природного середовища шляхом координації природоохоронних програм з планами економічного розвитку називається:

- а) екологічною експертизою;
- б) географічною експертизою;
- в) еколого-географічною експертизою;
- г) еколого-економічною оцінкою.

12. Оцінка впливу проєктованих господарських об'єктів на біологічну

складову географічного середовища називається:

- а) екологічною експертизою;
- б) географічної експертизою;
- в) еколого-географічною експертизою;
- г) еколого-економічною оцінкою.

13. Вид науково-практичної діяльності органів державного управління, яка прямо чи опосередковано може керувати процесом суспільного виробництва, станом навколишнього середовища, природних ресурсів і життєдіяльністю населення називається:

- а) екологічною експертизою;
- б) географічної експертизою;
- в) еколого-географічною експертизою;
- г) еколого-економічною оцінкою.

14. Максимальне залучення до господарського обігу всіх земель та їх ефективне використання за основним цільовим призначенням, створення найсприятливіших умов для високої продуктивності сільськогосподарських угідь і одержання на одиницю площі максимальної кількості продукції за найменших витрат праці та коштів називається:

- а) раціональним землекористуванням;
- б) раціональним землевпорядкуванням;
- в) охороною земельних угідь;
- г) регіональним землекористуванням.

15. Сукупність науково обґрунтованих заходів, спрямованих на ліквідацію надмірного вилучення земельних фондів із сільськогосподарського обігу внаслідок будівництва та видобутку корисних копалин, запобігання підтопленню та заболоченню, підвищення фізико-хімічних властивостей, запобігання забрудненню ґрунту відходами промислового виробництва, паливом і мастильними матеріалами при виконанні сільськогосподарських робіт, захист від водної та вітрової ерозії називається:

- а) раціональним землекористуванням;

- б) раціональним землевпорядкуванням;
- в) охороною земельних угідь;
- г) регіональним землекористуванням.

16. Галузі господарства, які застосовують воду, безпосередньо не використовуючи її як продукт називаються:

- а) водокористувачами;
- б) водопостачальниками;
- в) водоспоживачами;
- г) ресурсоспоживачами.

17. Галузі господарства, котрі споживають воду як продукт називаються:

- а) водокористувачами;
- б) водопостачальниками;
- в) водоспоживачами;
- г) ресурсоспоживачами.

18. Які з перелічених явищ прямо призводять до скорочення обсягів лісокористування:

- а) формування катастрофічних паводків на річках;
- б) парниковий ефект;
- в) ерозійні процеси;
- г) зсуви.

19. До комплексного використання мінерально-сировинних ресурсів належать наступні методи:

- а) застосування передових технологій в алюмінієвій промисловості для виробництва цементу й содових продуктів;
- б) впровадження ресурсозберігаючих технологій;
- в) додавання золи і шлаків (відходів енергетики) до розчинів при виготовленні асфальтобетону;
- г) використання технологій розробки з закладкою виробленого простору самотвердіючими порідними сумішами.

20. В структурі паливних ресурсів України домінує:

- а) природний газ;
- б) вугілля;
- в) торф;
- г) залізна руда.

21. За приналежністю до компонентів ландшафтної оболонки виділяють такі ресурси:

- а) мінеральні;
- б) кліматичні;
- в) земельні;
- г) лісогосподарські.

22. Кожен ландшафт має визначений набір різноманітних видів природних ресурсів, на основі цього природно-ресурсні територіальні комплекси можуть бути:

- а) гірничопромислові;
- б) водогосподарські;
- в) лісогосподарські;
- г) рослинні.

23. Згідно класифікації природокористування за основними напрямками і видами до ресурсоспоживання належить:

- а) добування ресурсів (у тому числі виявлення, вивчення, підготовка, безпосереднє вилучення);
- б) ресурсокористування (без безпосереднього вилучення з природного середовища);
- в) використання елементів середовища як “містилища” відходів виробництва і попиту;
- г) безпосереднє відтворення відновних ресурсів (створення штучних біогеоценозів, лісорозведення, опріснення морських вод).

24. Згідно класифікації природокористування за основними напрямками і видами до відтворення природних ресурсів належить: (3 відповіді)

- а) безпосереднє відтворення відновних ресурсів (створення штучних

- біогеоценозів, лісорозведення, опріснення морських вод);
- б) створення умов для відтворення відновних ресурсів (наприклад, захист водоохоронних лісів);
- в) відтворення (очищення річок);
- г) добування ресурсів (у тому числі виявлення, вивчення, підготовка, безпосереднє вилучення).

25. Згідно класифікації природокористування за основними напрямками і видами до охорони середовища мешкання і природних ресурсів належить:

- а) запобігання негативних впливів виробництва і споживання;
- б) охорона ландшафтів;
- в) зберігання генетичної різноманітності біосфери;
- г) добування ресурсів (у тому числі виявлення, вивчення, підготовка, безпосереднє вилучення).

26. Згідно класифікації природокористування за основними напрямками і видами до конструктивного перетворення належить:

- а) комплексні програми перетворення природного середовища;
- б) поліпшення окремих властивостей ресурсів середовища;
- в) захист від стихійних явищ;
- г) охорона ландшафтів.

27. Згідно класифікації природокористування за основними напрямками і видами до охорони середовища мешкання і природних ресурсів належить:

- а) запобігання негативних впливів виробництва і споживання;
- б) охорона ландшафтів;
- в) зберігання генетичної різноманітності біосфери;
- г) добування ресурсів (у тому числі виявлення, вивчення, підготовка, безпосереднє вилучення).

28. Оцінка впливу проєктованих господарських об'єктів на біологічну складову географічного середовища називається:

- а) екологічною експертизою;
- б) географічною експертизою;

- в) еколого-географічною експертизою;
- г) еколого-економічною оцінкою.

29. Системний цикл досліджень в економіці природокористування складається з наступних блоків:

- а) попереджувальний, методологічний, аналітичний, розробки алгоритму рішень, прийняття рішень, прогнозування та програмування;
- б) попереджувальний, методологічний, інформаційний, розробки алгоритму рішень, прийняття рішень, прогнозування та програмування;
- в) попереджувальний, методичний, інформаційний, розробки алгоритму рішень, прийняття рішень, прогнозування та програмування;
- г) попередній, методологічний, інформаційний, розробки алгоритму рішень, прийняття рішень, прогнозування та програмування.

30. Стадія життєвого циклу товару, під час якої відбуваються великі витрати на рекламу, яка має часто довідковий характер має назву:

- а) впровадження;
- б) зростання;
- в) зрілість;
- г) спад.

31. Стадія життєвого циклу товару, яка характеризується признанням товару покупцями і ростом попиту на нього має назву:

- а) впровадження;
- б) зростання;
- в) зрілість;
- г) спад.

32. Стадія життєвого циклу товару, яка характеризується тим, що темпи росту збуту товару знижуються – більшість потенційних покупців вже придбало товар, а витрати на рекламу збільшуються у порівнянні з

попереднім періодом при умовах, що рівень збуту і прибутку необхідно утримувати на попередньому рівні має назву:

- а) впровадження;
- б) зростання;
- в) зрілість;
- г) спад.

33. Стадія життєвого циклу товару, яка характеризується тим, що, незважаючи на енергійні заходи, збут товару зменшується і якщо у виробника в запасі немає чергових покращених модифікацій товару, а на попередніх етапах були повністю використані всі можливості реклами, і ринок перенасичений даною продукцією, то підприємство поступово знижує інтенсивність реклами, має назву:

- а) впровадження;
- б) зростання;
- в) зрілість;
- г) насичення.

34. Стадія життєвого циклу товару, яка характеризується дуже різким зниженням продаж і прибутку має назву:

- а) впровадження;
- б) зростання;
- в) зрілість;
- г) насичення.

35. Один з підходів до економічної оцінки природних ресурсів, який передбачає оцінку за величиною витрат на видобуток, освоєння, введення в господарський обіг і використання природних ресурсів і не стимулює раціональне природокористування має назву:

- а) результативний;
- б) витратно-ресурсний;
- в) рентний;
- г) витратний.

36. Один з підходів до економічної оцінки природних ресурсів, за допомогою якого здійснюється економічна оцінка тих ресурсів, які дають дохід має назву:

- а) результативний;
- б) витратно-ресурсний;
- в) рентний;
- г) витратний.

37. Один з підходів до економічної оцінки природних ресурсів, який ґрунтується на поєднанні витрат на освоєння ресурсів і доходу від їх використання має назву:

- а) результативний;
- б) витратно-ресурсний;
- в) рентний;
- г) витратний.

38. Один з підходів до економічної оцінки природних ресурсів, який вважається найбільш об'єктивним, бо кращі ресурси отримують вищу оцінку за однакових витрат, має назву:

- а) результативний;
- б) витратно-ресурсний;
- в) рентний;
- г) витратний.

39. Один з підходів до економічної оцінки природних ресурсів, за якого економічна оцінка є сукупністю затрат на відтворювання ресурсів на певній території, має назву:

- а) результативний;
- б) відтворюваний;
- в) рентний;
- г) витратний.

40. Один з підходів до економічної оцінки природних ресурсів, сутність якого полягає в тому, що розміри платежів мають відповідати фінансовим

витратам спеціалізованих установ, які займаються управлінням природними ресурсами, має назву:

- а) результативний;
- б) відтворюваний;
- в) рентний;
- г) монопольно-відомчий.

41. При проведенні детальної економічної оцінки змін, що вносяться в природу та господарство території, яку охоплює водосховище, до прямих змін відносять:

- а) вплив на стан рибного господарства;
- б) організацію території в прибережній зоні;
- в) постійне і тимчасове затоплення;
- г) вплив, що призводить до змін мікроклімату.

42. Виходячи із теоретичних обґрунтувань та практичного досвіду, який підхід не рекомендується застосовувати до економічної оцінки мінеральних ресурсів:

- а) визначення абсолютної вартості за ціною товарного продукту, який може бути отримано з даних ресурсів;
- б) визначення вартості ресурсів на основі розмірів фінансових витрат спеціалізованих установ, які займаються управлінням природними ресурсами;
- в) визначення прибуткової вартості - за обсягом очікуваного прибутку від реалізації товарної продукції;
- г) визначення рентних характеристик.

43. Яка з підсистем системи регіонального природокористування представлена сукупністю нормативно-правових актів, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, які визначають компетенцію суб'єктів системи забезпечення національної безпеки, а також відомчими нормативними актами у формі наказів, директив, положень, інструкцій:

- а) підсистема нормативно-інформаційного забезпечення;
- б) економічна (виробнича) підсистема;
- в) природна підсистема;
- г) фінансова підсистема.

44. Яка з підсистем системи регіонального природокористування передбачає здійснення суб'єктами керуючої підсистеми економічної (виробничо-господарської) діяльності з приводу природокористування:

- а) підсистема нормативно-інформаційного забезпечення;
- б) економічна (виробнича) підсистема;
- в) природна підсистема;
- г) фінансова підсистема.

45. Яка з підсистем системи регіонального природокористування орієнтована на здійснення фінансового забезпечення функціонування та взаємодії всіх елементів системи регіонального природокористування:

- а) підсистема нормативно-інформаційного забезпечення;
- б) економічна (виробнича) підсистема;
- в) природна підсистема;
- г) фінансова підсистема.

46. Які механізми використовуються для реалізації регіональної екологічної політики:

- а) законодавчо-правовий, національний, економічний, громадсько-просвітницький;
- б) законодавчо-правовий, соціальний, економічний, громадсько-просвітницький;
- в) законодавчо-правовий, управлінський, соціальний, громадсько-просвітницький;
- г) законодавчо-правовий, управлінський, економічний, громадсько-просвітницький.

47. Регіональна екологічна політика розглядається як:

- а) екологічна політика держави по відношенню до регіонів;

- б) екологічна політика, яка здійснюється регіонами;
- в) екологічна політика держави по відношенню до регіонів та екологічна політика, яка здійснюється регіонами;
- г) жодна відповідь не є вірною.

48. Вирішення якого з перелічених питань відносять до функцій регіонального рівня:

- а) проведення локального та об'єктного моніторингу;
- б) здійснення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- в) регулювання використання природних ресурсів місцевого значення;
- г) організація розробки місцевих екологічних програм та проектів.

49. Вирішення якого з перелічених питань відносять до функцій регіонального рівня:

- а) проведення локального та об'єктного моніторингу;
- б) здійснення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- в) організація розробки місцевих екологічних програм та проектів;
- г) впровадження економічного механізму природокористування.

50. Вирішення якого з перелічених питань відносять до функцій регіонального рівня:

- а) проведення локального та об'єктного моніторингу;
- б) визначення нормативів забруднення навколишнього природного середовища (встановлення ГДВ, ГДС та розміщення відходів);
- в) здійснення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- г) організація розробки місцевих екологічних програм та проектів.

51. Вирішення якого з перелічених питань відносять до функцій регіонального рівня:

- а) проведення локального та об'єктного моніторингу;

- б) здійснення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- в) проведення моніторингу та обліку об'єктів природокористування і забруднення довкілля;
- г) організація розробки місцевих екологічних програм та проектів.

52. Вирішення якого з перелічених питань відносять до функцій регіонального рівня:

- а) проведення державної екологічної експертизи;
- б) здійснення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- в) проведення локального та об'єктного моніторингу;
- г) організація розробки місцевих екологічних програм та проектів.

53. Вирішення якого з перелічених питань відносять до функцій регіонального рівня:

- а) проведення локального та об'єктного моніторингу;
- б) розроблення програм впровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація інвестиційної політики;
- в) здійснення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- г) організація розробки місцевих екологічних програм та проектів.

54. Вирішення якого з перелічених питань відносять до функцій регіонального рівня:

- а) проведення локального та об'єктного моніторингу;
- б) здійснення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- в) інформування населення та заінтересованих установ і організацій з екологічних питань;
- г) організація розробки місцевих екологічних програм та проектів.

55. Вирішення якого з перелічених питань відносять до функцій місцевого рівня управління:

- а) проведення локального та об'єктного моніторингу;
- б) впровадження економічного механізму природокористування;
- в) проведення державної екологічної експертизи;
- г) розроблення програм впровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація інвестиційної політики.

56. Вирішення якого з перелічених питань відносять до функцій місцевого рівня управління:

- а) інформування населення та заінтересованих установ і організацій з екологічних питань;
- б) проведення державної екологічної експертизи;
- в) здійснення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства;
- г) розроблення програм впровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація інвестиційної політики.

57. Вирішення якого з перелічених питань відносять до функцій місцевого рівня управління:

- а) розроблення програм впровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація інвестиційної політики;
- б) впровадження економічного механізму природокористування;
- в) інформування населення та заінтересованих установ і організацій з екологічних питань;
- г) організація розробки місцевих екологічних програм та проектів.

58. Як реалізується практичне запровадження інструментів державної підтримки регіонів?

- а) через укладення та виконання угод щодо регіонального розвитку;
- б) через затвердження Державної стратегії регіонального розвитку;
- в) через затвердження регіональної стратегії розвитку;
- г) шляхом розробки місцевих екологічних програм.

Питання для самостійної роботи студентів

1. Забезпечення екологічно збалансованого стану навколишнього природного середовища країни та розвитку окремих регіонів.
2. Економічно та екологічно обґрунтоване використання невідновлюваних та ефективне відтворення відновлюваних природних ресурсів.
3. Мінімізація шкоди, яка завдається довкіллю під час видобутку корисних копалин; рекультивація земель, порушених у процесі розробки родовищ корисних копалин.
4. Формування екологічної мережі, збереження та відтворення природного біорізноманіття.
5. Формування мережі об'єктів природно-заповідного фонду.
6. Розвиток екологічно чистих сільськогосподарських технологій, збереження та відтворення природної родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення.
7. Удосконалення ринкових механізмів регулювання у сфері природокористування.
8. Вжиття заходів щодо запобігання та припинення всіх видів незаконного використання природних ресурсів, у тому числі браконьєрства.
9. Реформування системи класифікації лісів за цільовим призначенням та розроблення відповідних режимів лісокористування.
10. Уточнення критеріїв відповідності віднесення лісових ділянок до категорій за висності.
11. Впровадження сертифікації лісових ресурсів і лісгосподарських операцій; обмеження суцільних рубок лісу з поступовою заміною на вибірки.
12. Доведення відсотка лісистості території України до науково обґрунтованого рівня, у тому числі за рахунок заліснення малопродуктивних земель.

13. Забезпечення дотримання нормативів лісистості водоохоронних та полезахисних смуг; створення та підтримка єдиної системи полезахисних лісосмуг і лісонасаджень на еродованих землях і крутосхилах.
14. Впровадження перспективних технологій лісовідновлення.
15. Реформування системи ведення лісового господарства з метою підвищення ефективності використання недревних ресурсів лісових екосистем.
16. Забезпечення затвердження проектів організації територій та охорони природних комплексів для відповідних територій та об'єктів природно-заповідного фонду, фінансування в необхідних обсягах робіт з організації нових об'єктів і встановлення адміністративної відповідальності за несвоєчасне виконання землевпорядних робіт.
17. Удосконалення інституційної бази з питань збереження біо- та ландшафтного різноманіття; активізація досліджень із систематизації флори і фауни та проблем екологічної безпеки.
18. Комплекс заходів щодо підвищення стійкості ландшафтів до антропогенного впливу.
19. Сприяння розвитку екологічного туризму; розроблення комплексу організаційних заходів з розширення джерел фінансування заповідної справи.
20. Удосконалення системи обліку земельних ділянок та методів еколого-економічної оцінки з метою адекватного обчислення їх реальної вартості;
21. Порядок інвентаризації земельних ділянок у населених пунктах.
22. Складові комплексної програми підвищення родючості ґрунтів.
23. Впровадження раціонально організованих систем землекористування та оптимізації насаджень і посівів, контурної організації території землекористування.

24. Впровадження ефективних ґрунтозберігаючих технологій у сільському господарстві, промисловості та будівництві.
25. Удосконалення правового забезпечення процедур землевідведення.
26. Агрохімічна паспортизація земельних ділянок, проведення систематичних оцінок стану використання земельних угідь.
27. Забезпечення реалізації заходів щодо рекультивації техногенно порушених, еродованих земель і територій сміттєзвалищ та могильників.
28. Удосконалення екологічних вимог до охорони, раціонального використання та відновлення надр.
29. Розроблення заходів щодо забезпечення комплексного використання мінеральної сировини;
30. Створення єдиної державної системи управління, регулювання і контролю за дотриманням вимог щодо природокористування та забезпечення якості навколишнього середовища.
31. Налагодження системи спостереження за станом навколишнього середовища і змінами, які в ньому відбуваються
32. Розробка нової ресурсо-екологічної стратегії соціально-економічного розвитку держави в цілому, конкретного регіону та області
33. Застосування ресурсо- та енергозберігаючих, безвідхідних (або маловідхідних) технологій у виробництві
34. Використання екологічно чистих джерел енергії, таких як енергія вітру і сонячна енергія;
35. Стимулювання впровадження екологічно безпечних, енергетично ефективних та ресурсозберігаючих технологій;
36. Розвиток технологій замкнутого циклу і технологій очищення, переробки та утилізації промислових і побутових відходів;
37. Підтримка екологічно ефективного виробництва енергії, включаючи використання відтворювальних джерел енергії та вторинних енергетичних ресурсів.

- 38. Типи економічного механізму природокористування.
- 39. Концепція платності природокористування.
- 40. Основні напрями державної політики України у сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів.
- 41. Міжнародне співробітництво з екологічних проблем.
- 42. Досвід держав Західної Європи у вирішенні екологічних проблем та його значення для України.
- 43. Стан фінансово-екологічної безпеки в Україні.
- 44. Державна політика у сфері техногенної та природної безпеки.
- 45. Поняття екологізації. Управління процесом екологізації.